

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

JAZYKOVÁ ANALÝZA BAROKNÍHO TEXTU

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autorka práce: Lenka Königsmarková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: třetí

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně, jen s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použité literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v plné podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze PORTÁL provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích webových stránkách.

České Budějovice 21. května 2010

Lenka Königsmarková

Poděkování

Tímto děkuji doc. PhDr. Marii Janečkové, Csc., za odborné vedení bakalářské práce, za velmi přínosné rady a také za trpělivost a ochotu, které mi při vypracovávání této práce věnovala. Zároveň děkuji své rodině a blízkým, kteří mi byli po celou dobu velkou oporou.

Anotace

Tématem bakalářské práce je analýza kázání *Na den očišťování panny Marie*, kazatele Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Kázání se nachází v souboru *Coelum vivum et firmamentum dogmatum christi...* Cílem práce je analýza hláskových změn ve zvoleném kázání, dále analýza některých jevů morfologických a také analýza kompozičního řešení kázání. Práce je rozdělena do dvou částí – teoretické a výzkumné. Teoretická část obsahuje výklad o životě a díle B. H. J. Bílovského, vymezení kázání jako literárního žánru, teoretické pojednání o hláskových změnách a o kompozičním řešení textu. Část výzkumná analyzuje hláskoslovné změny, některé jevy z oblasti morfologie a tvoření adjektiv, všímá si kompozice kázání. Výsledky analýzy shrnuje v celkovém závěru práce.

Annotation

The topic of this bachelor's thesis is the analysis of Baroque preaching called "Na den očistování panny Marie", written by preacher Bohumír Hynek Josef Bílovník. Preaching is one part of the collection "Coelum vivum et firmamentum dogmas Christi ...". The goal of thesis is analysis of speech sound changes in the selected preaching, next the analysis of certain morphological events and analysis of compositional preaching solution. The thesis is split into two parts – theoretical and research. The theoretical part contains a presentation of B.H.J. Bílovník's life and his work, the definition of preaching as a literary genre, a theoretical treatise on speech sound changes and about compositional text solution. Part of the research analyses the phonetic changes, some events of the morphology and the formation of adjectives; it takes in the composition of preaching. The results of the analysis are summarized in the overall conclusion of the thesis.

Obsah

Obsah	6
Úvod.....	8
Teoretická část	10
1 ŽIVOT a DÍLO Bohumíra Hynka Josefa BÍLOVSKÉHO.....	10
2 KAZATELSTVÍ jako žánr	13
3 Výstavba kázání.....	17
4 Hláskoslovné jevy	19
4.1 ÚŽENÍ é > í	19
4.2 PROTETICKÉ V-	20
4.3 DIFTONGIZACE ý > ej.....	22
4.4 Diftongizace ú > ou na začátku slova.....	25
Výzkumná část.....	27
5 ÚŽENÍ é > í.....	27
5.1 Uprostřed slova	27
5.2 Zakončení adjektiv.....	27
5.2.1 MASKULINA.....	27
5.2.2 FEMININA	28
5.2.3 NEUTRA.....	29
5.3 Zakončení pronomin	30
5.3.1 MASKULINA.....	31
5.4 Zakončení numerálií	31
5.5 Zakončení prepozic.....	32
6 PROTETICKÉ v-.....	33
6.1 Substantiva.....	33
6.2 Adjektiva.....	33
6.3 Pronomina.....	33
6.4 Verba.....	34
6.5 Adverbia.....	34
6.6 Prepozice.....	35
7 DIFTONGIZACE ý > ej	36
7.1 Adjektiva.....	36
7.1.1 MASKULINA.....	36
7.1.2 NEUTRA.....	37
7.2 Pronomina.....	38
7.2.1 MASKULINA.....	38
7.2.2 NEUTRA.....	38
7.3 Numeralia.....	38
7.4 Verba.....	39
8 Diftongizace ú > ou na začátku slova	40
8.1 Substantiva.....	40
9 MORFOLOGIE.....	41
9.1 SUBSTANTIVA.....	41
9.1.1 MASKULINA.....	41
9.1.2 NEUTRA.....	43
9.1.3 FEMININA	45
10 ADJEKTIVA	47
10.1 POZICE ADJEKTIV VE VĚTĚ.....	47
10.2 ATRIBUT SHODNÝ	48

10.2.1	MASKULINA.....	50
10.2.2	FEMININA	50
10.2.3	NEUTRA.....	51
10.3	ATRIBUT POSTUPNĚ ROZVÍJEJÍCÍ.....	51
10.4	ATRIBUT NĚKOLIKANÁSOBNÝ	52
10.5	PŘÍSUDEK JMENNÝ SE SPONOU	52
10.6	ADJEKTIVA ODVOZENÁ ZE SUBSTANTIV	53
10.6.1	ADJEKTIVA DRUHOVĚ POSESIVNÍ.....	53
10.6.2	ADJEKTIVA INDIVIDUÁLNĚ POSESIVNÍ.....	53
10.6.3	ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ VZTAH K MÍSTU	54
10.6.4	ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ VZTAH K ČASOVÉMU URČENÍ.....	54
10.6.5	ADJEKTIVA PŮVODU Z LÁTKY	55
10.6.6	ADJEKTIVA KVALITATIVNÍ NEBOLI JAKOSTNÍ.....	55
10.6.7	ADJEKTIVA RELAČNÍ	56
10.7	ADJEKTIVA ODVOZENÁ Z VERB	56
10.7.1	ADJEKTIVA REZULTATIVNĚ PASIVNÍ.....	56
10.7.2	ADJEKTIVA PROCESUÁLNÍ.....	57
10.7.3	ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ NEAKTUÁLNÍ VYKONÁVÁNÍ DĚJE	58
10.7.4	ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ POTENCIONÁLNÍ ZASAŽENÍ DĚJEM	58
10.8	ADJEKTIVA ODVOZENÁ Z ADJEKTIV	58
10.8.1	KOMPARATIVY ADJEKTIV	58
10.8.2	SUPERLATIVY ADJEKTIV	59
10.8.3	ADJEKTIVA S NEJVYŠŠÍ MÍROU VLASTNOSTI.....	59
11	Výstavba kázání.....	60
11.1	HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ TEXTU	60
11.2	VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ TEXTU	61
	Závěr	64
	Použitá literatura	67

Úvod

Tato bakalářská práce vychází z textu kázání *Na den očišťování panny Marie*, jehož autorem je Bohumír Hynek Josef Bílovský. Toto kázání je zaznamenáno v souboru *Coelum vivum et firmamentum dogmatum christi...* vydaném v roce 1724.

Rozvržení celé práce spočívá v jejím rozdělení na část teoretickou a na část výzkumnou. V části teoretické se budu věnovat vyložení a přiblížení života a díla kazatele Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Zaměřím se také na to, jaké výrazové prostředky ve svých kázáních využíval. V další kapitole charakterizuji kázání jako literární žánr, zastavím se nad dobou jeho vzniku, přiblížím jeho proměny v čase. V poslední kapitole teoretické části vyložím, jak je kázání vystavěno z hlediska kompozice. Ukážu, na jaké části se text kázání člení. Také jaké tropy a řečnické figury kazatelé využívali.

Při psaní teoretické části se budu opírat o některá teoretická pojednání. Kniha Milana Kopeckého *Staří slezští kazatelé* mi byla oporou při nahlédnutí do života a tvorby B. H. J. Bílovského. Dále budu čerpat z *Encyklopedie literárních žánrů*, od autorů Peterky a Mocné. V části jazykové budu vycházet z publikace, která nese název *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis* a jejím autorem je Jaroslav Porák.

Část výzkumná bude rozdělena do několika rozsáhlejších kapitol, konkrétně to budou čtyři kapitoly. První se bude týkat analýzy hláskových změn, které v období baroka v jazyce proběhly. Analyzovat budu *úžení é>í*, *protetické v-*, *diftongizaci ý>ej* a také *diftongizaci u>ou*. Ve druhé rozsáhlejší kapitole se budu věnovat různým jevům z oblasti morfologie, konkrétně se zaměřím na konkurenci určitých koncovek v určitých pádech a rodech. Předposlední, tedy třetí kapitola, bude zaměřena na adjektiva. Zajímat mě bude jejich postavení ve větě, také jejich využití jako větného členu a v neposlední řadě se zaměřím na rozdělení adjektiv podle pravidel slovo tvorby. Poslední kapitola je zaměřena na kompoziční výstavbu textu kázání. Vycházela jsem z díla Jana Amose Komenského – *Zpráva a naučení o kazatelství*, které dnešním čtenářům přiblížil Jiří Kraus ve své knize *Rétorika v evropské kultuře*. Zaměřila jsem se na rozčlenění textu na jednotlivé části, dále na použití různých tropů nebo řečnických figur.

Cílem mé bakalářské práce je podat co nejpřesnější obraz toho, jak byla kázání v době baroka psána. Dále je mým cílem charakterizovat a přesně analyzovat jednotlivé hláskové změny, které v tomto období probíhaly. Dále bude mým cílem zjistit, do jaké míry byl Bílovský těmito změnami při své homiletické práci ovlivněn.

Teoretická část

1 ŽIVOT a DÍLO Bohumíra Hynka Josefa BÍLOVSKÉHO

Kazatel Bohumír Josef Hynek Bílovský se narodil roku 1659 v Hlučíně a zemřel v roce 1725 ve Velkých Slatenicích. Kromě kazatelství se věnoval také psaní básní.

Jeho kazatelské dílo upoutalo pozornost odborné veřejnosti. Všechny syntetické dějiny literatury se zmiňují o jeho dílech.

Ve třiceti letech byl Bílovský vysvěcen na kněze, a to konkrétně na kněze řádu jezuitského. Odtud ovšem brzy vystoupil a dále působil jako světský kněz na několika místech. Od roku 1695 se prosadil také jako děkan na píseckém gymnáziu. V roce 1701 z tohoto gymnázia přešel na Moravu a živil se jako administrátor ve Vrahovicích. Během let 1702 až 1708 byl farářem v Letovicích a na konec života se usídlil ve Velkých Slatenicích u Prostějova, ve kterých opět působil jako farář. Ve Velkých Slatenicích v roce 1725 zemřel.

V období před prací kazatelskou se Bílovský zabýval hagiografií. Hagiografií rozumíme psaní prací, které oslavují určitého světce. Z dob jeho hagiografické působnosti pochází spis, který je věnovaný sv. Ignácovi (1695), dále to byla práce věnovaná sv. Josefu (1696) a tři spisy o blahoslaveném Janu Sarkandroví z roku 1703.

„Teprve až o deset let později, tedy v roce 1713, vydal Bílovský svůj první spis homiletický, který má ovšem ještě jádro hagiografické. Toto dílo je cyklickým souborem šesti kázání, které slouží k oslavě sv. Liboria. Až po vydání tohoto díla se Bílovský plně věnuje tvoření děl homiletických. Sepsal velké množství kázání, která byla pronesena na mnoha místech a jsou shrnuta do několika souborů. Například soubor *Cantator cygnus* (1720), *Doctrina christiana* (1721), *Pia quadragesima* (1721) nebo soubor *Coelum vivum...* (1724).“¹ Ve svých kázání působí Bílovský jako nadšený, výmluvný a velmi pohotový kazatel. V kázáních dokázal mnohdy nepříjemně zaútočit.

Bílovský je také považován za výrazného tvůrce takzvané konceptuální homiletiky. Velmi pohotově ovládal homiletické prostředky. V kázání často používal ironii, která mnohdy přecházela až do jízlivosti, dokázal být také sebeironický, což mohlo být do jisté míry motivováno jeho špatnými životními zkušenostmi. Často do svých kázání vkládal dialogy pro oživení. Velmi často se také na své posluchače obrací s otázkou, i když ještě častěji si na ni odpovídá sám a následně dále pokračuje v dialogu.

¹ Kopecný, M.: *Staří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 92.

Teoretik Václav Černý se o řečnickém projevu Bílovského zmínil takto: „Bílovský vyniká vzrušeným a barvitým divadelnictvím projevem, svoje kázání zřejmě hrál.“² Narozdíl například od Daniela Nitsche oslovuje své posluchače téměř až familiárně. Používá velmi dlouhé pasáže, ve kterých jsou obsažena velká množství apostrof, řečnických zvolání a otázek, které jsou zacíleny hlavně do sociální oblasti. Není neobvyklé, že Bílovský se často vyjadřuje pomocí příměrů. Tyto příměry se snaží podat tak, aby byly pro jeho posluchače srozumitelné. Bílovský má také vytříbený smysl pro používání metafor, ty jsou často biblického původu. Výjimkou nejsou ale ani takové metafory, které vznikly ve středověké literatuře, například: *první smrt pěší chodila, a proto předky naše, kteří dýlej živí byli, ne tak brzy dohonila.*³

Jak jsem již uvedla, Bílovský se snažil některá svá kázání zaměřovat na oblast sociální. Pro taková kázání jsou typická odsuzování hloupých a nevzdělaných boháčů. Zároveň vychvaluje moc a sílu vědění. V jednom svém kázání zdůraznil, že: *chudý člověk bez peněz jest člověk, ale nevzdělaný a hloupý boháč je pozlacený osel.*⁴ Často také zdůrazňoval odpovědnost mocných před Bohem. Velmi dobře také dokázal vyjádřit soucit s prostými lidmi, kteří byli sužováni bídou a hladem.

Bílovský se také dobře orientoval v lidovém prostředí. Důkazem toho je četné použití lidových přísloví a úsloví. Byla zasazena do kontextu jeho řečnických projevů. Bílovský do svých kázání také zařazoval věty zvolací. O větách zvolacích se zmiňuje také gramatik František Trávníček ve třetím díle *Historické mluvnice české*⁵, konkrétně v díle o skladbě. Často do svých projevů zasazuje také zahraniční přísloví. Především maďarská, polská, ale i ruská. Bílovský pečlivě dodržuje stabilní kompozici kázání. Zpravidla začíná úvodem (*exordium*), následně se pokouší o zdůvodnění svého stanoviska, jednak teoretickými důkazy (*confirmatio*), jednak na základě příběhů z dějin, z mytologie i ze současnosti (*argumentum*) a končí naučením. Vlastní příběh člení obvykle do šesti částí, které označuje názvem *numerus* a dále je rozlišuje na historie, to jsou příběhy z dějin. V kázání se objevují *exempla* nebo *fabule*. Tyto části se v textu u Bílovského neobjevují soustavně. Jsou zaznamenávány buď v textu, nebo v margináliích, někdy jsou dokonce blíže určené, například: *exemplum horribile*, tj. *strašný příběh*. Exempla mohou být také různého rozsahu. Postavy svých příběhů někdy

² Černý, V.: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 310.

³ Kopecký, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 95.

⁴ Kopecký, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 96.

⁵ Trávníček, F.: *Historická mluvnice česká III. Skladba*. Praha: 1956, s. 9.

výstižně charakterizuje jmény, například optimistu pojmenuje jako pana Veselého, pesimistu jako pana Starostu. „Občas si Bílovský vypůjčí některý z citátů renesanční literatury. Ovšem vždycky je to takový, který se renesančním pravidlům literatury poněkud vymyká a na závěr si ho ještě upraví pomocí barokních prvků.“⁶

Bílovský se nevyhýbá ani citoslovečným vyjádřením místo těch slovesných. Často jsou hovorové. Někdy mají verše také bukolický ráz. Ve většině případů se vztahují ke Kristovu narození. „Bílovský byl nejen výrazným homiletikem ale také zajímavým básníkem, který vedle veršovaných vložek do svých kázání, napsal také českou veršovanou legendu o Janu Sarkandrovi a několik dalších veršovaných spisů latinských.“⁷

Na konec pojednání o Bílovského životě a díle zařazuji ještě zmínku o nových přetiscích jeho děl, realizovaných ve 20. století. „V roce 1932 vyšla v staroříšském Dobrém Díle tři kázání Bohumíra Hynka Josefa Bílovského a v roce 1933 v Olomouci jeho veršovaná skladba o Janu Sarkandrovi.“⁸ Bílovským se dále zabýval i Jaroslav Vlček (Dějiny čes. literatury, 1931, II, 14-17)⁹. Dále také J. Jakubec, který podal souhrn životopisných a bibliografických dat. V neposlední řadě například také Karel Kadlec.

⁶ Kopecný, M.: *Starí slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 98.

⁷ Kopecný, M.: *Starí slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 100.

⁸ Vašica, J.: *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938, s. 189.

⁹ Tamtéž.

2 KAZATELSTVÍ jako žánr

Slovo kázání pochází ze staroslověnského slovesa *kazati* (kázati, napomínati), zároveň vzniklo ze staročeského substantiva *kazanie* (kázání, řeč, oslava, chvála, přikázání, rozkázání). V literatuře se také vyskytuje pojem *homilie*. Ve velké míře se označení homilie objevuje ve spisech řeckých autorů, jako byli Homér, Sofokles, Xenofontus. V dílech těchto řeckých spisovatelů, slovo homilie lze chápat jako důvěrný domácí komunikační styk nebo jako přátelský rozhovor mezi učitelem a žákem. Od dob působení svatého Augustina se název homilie užívá už výhradně jen pro výklad nedělního čtení z Písma. V období raného středověku je tento termín používán pro exegetická kázání, narozdíl od kázání tematických. Kázání lze nazvat také označeními jako: *sermo*, *concio*, *contio* nebo *praedicatio*. Velmi ojediněle se kázání pojmenovává také termínem *tractatus*. Věda, která se zabývá kázáními ze všech úhlů, se nazývá homiletika.

Kázání lze chápat také jako duchovní řeč, která si klade za cíl působit na křesťanskou morálku a na svědomí křesťana, na vzdělání určité vrstvy posluchačů. „V širším pojetí křesťanství je kázání jednou z podstatných součástí bohoslužby, je to veřejné zvěstování a výklad božího slova.“¹⁰ Není neobvyklé, že za kázání lze považovat také několikavětná převyprávění určité pasáže z Písma, ale i složité a rozsáhlé texty, které obsahují řadu řečnických figur, exempel, symbolických a emblematických obrazů.

Z hlediska kompoziční stavby je vstupní citát z Písma a oslovení posluchačů společným prvkem téměř všech křesťanských kázání.

V dřívějších dobách nebylo zcela zvykem kázání zapisovat nebo v době vynálezu knihtisku také tisknout. Zároveň s tímto zvykem platí, že ta kázání, která se v zapsané nebo tištěné formě dochovala, nebyla nikdy pronesena před publikem, byla určena pouze k četbě.

Za účelem kazatelství byla využívána také díla dogmatická nebo asketická. Bylo také zcela běžné a zřejmé, že kazatelé odkazovali své posluchače ke spisům filozofickým, přírodovědným nebo k dílům antických autorů.

Autor toho kterého kázání si neklade za primární cíl vyvolat v posluchačích estetický zážitek, jeho záměrem je působit zejména na jejich svědomí. Chce je poučit.

¹⁰ Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 295.

Těmto záměrům slouží několik druhů kázání. Jsou to texty dogmatické, ty jsou důrazně a zásadně přesvědčené o své vyslovené pravdě. Dále to jsou texty panegyrické, které slouží ke chválořeči svatých. Následně se uplatňovala kázání biblická, liturgická nebo historická. Podle účelu, který je z textu zřejmý, existují kázání naučná, označovaná také jako didaktická. Kázání praeeneticá, měla za úkol působit na city a vůli posluchačů. Podle toho, zda byl text Písma spjat s textem kázání těsně, nebo volně, se rozlišují kázání exegetická, která pouze vysvětlovala a vykládala nebo kázání homiletická. Podle příčiny přednesu kázání církve rozlišovala kázání nedělní, sváteční, adventní nebo postní. V neposlední řadě existovala také kázání příležitostná: k těm se řadí například texty pohřební, svatební, primumční nebo instalační. Promluvy, které byly sestaveny do jisté řady nebo posloupnosti, se označují jako cyklické nebo soustavné a jsou používány při misiích nebo při duchovních cvičeních.

Co se týče vzniku samotného žánru kázání, lze ho označit za jeden z nejstarších prozaických žánrů. Jeho vznik se obvykle datuje mezi 9. a 5. století před naším letopočtem, v oblasti Středomoří a zároveň v oblasti Staré Indie a Číny.

Velký vliv na utváření a oživení kazatelství měly Křížové výpravy a ve 13. století také velký rozvoj scholastiky a mystiky v nově založených řádech, konkrétně v řádu dominikánů a františkánů. V této době jednoduchá forma kázání ustupovala do pozadí a prosazovat se začaly na tu dobu relativně dlouhé, abstraktní a teoreticky rozvedené promluvy s mnoha oddíly a pododdíly, které bývaly vzájemně promyšleně propojeny. Proměny kazatelství také výrazně ovlivnila reformace, probíhající v Evropě 16. století. Některé spisy se snažily obsahově přiblížit dobovým polemikám. Pro další vývoj kazatelských spisů byl mimořádně důležitý Guttenbergův vynález knihtisku. „Mimořádně důležitá byla možnost vydávání kazatelských textů tiskem, kterou začali intenzivně využívat krátce po svém vzniku především luteráni.“¹¹ Z literárního hlediska lze za vrchol kazatelství považovat kazatelskou práci, která se uskutečňovala v období 17. století a první poloviny 18. století. Základem kazatelství této doby se stal takzvaný koncept. Konceptem se rozuměl určitý vtipný, rafinovaný, rozvitý obraz nebo nějaký řetězec obrazů, dále také metafor nebo alegorií. Koncept měl posluchače mnohdy překvapit, ale jeho nejhlavnějším úkolem bylo rozvinout jejich představivost.

Počátky kazatelství na českém území více či méně souvisejí s působením a tvorbou Cyrila a Metoděje. Zřejmě asi nejcennějším dokladem české kazatelské

¹¹ Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 297.

tvorby je *Homiliář Opatovický* z poloviny 12. století, který je psaný v latině. Toto dílo vznikalo postupně, za přispění několika autorů a také různých upravovatelů. V tomto *Homiliáři* se čtenář může setkat s určitými převzatými látkami. Nejdříve vznikal v Praze v biskupském sídle, později v benediktinském klášteře v Opatovicích. *Homiliář Opatovický* obsahuje krátká kázání na hlavní mariánské svátky, na dny sv. Vojtěcha a Václava, dvou největších českých světců.

Z období 12. století se dochovala také spousta drobnějších kázání. Tato kázání byla zaměřována na život českých světců a českých zemských patronů, zejména byla o sv. Václavu a sv. Ludmile. Zhruba od poloviny 14. století se kazatelství dostává do popředí politického a kulturního života v Čechách. V tomto období se kazatelské dílo stává jedním z nejpoužívanějších prostředků, jak veřejně upozornit na osobní lidské hříchy a zároveň na krizi celé společnosti i církve. Veřejná vystoupení kazatelů jsou zaznamenána v takzvaných *Postilách*. Vynález knihtisku znamenal důležitý přelom a dal impuls dalšímu rozvoji české homiletiky v 16. století. Právě tiskem byly v polovině 16. století vydány nejdůležitější české Postily z 15. století. Velký význam pro soudobé kazatele měly také sbírky kázání, které vznikly v okolních zemích. Nejvýraznější katolickou sbírkou kázání této doby je *Postila česká*, jejímž autorem je kněz Tomáš Bavorovský. Nejvýraznějším bratrským dílem je *Postila evangelická* Martina Philadelpa Zámrského. Česká společnost v období po bitvě na Bílé hoře neměla dlouho dobré podmínky pro vydávání rozsáhlejších kazatelských sbírek tiskem. „Katolíci v Čechách i protestanti v exilu vydávali vesměs jednotlivá příležitostná kázání, zejména pohřební řeči.“¹²

Autoři této doby byli ovlivněni konceptem, o kterém byla řeč výše. Důležité pro jeho rozšíření byly spisy vídeňského augustiniána Abrahama od sv. Kláry. K vrcholům českého konceptuálního kazatelství patří bezpochyby dílo Bohumíra Hynka Josefa Bílovského, také *Postila, Trojí chléb nebeský*, františkána Damascena Marka a sbírka svátečního kázání *Chválořeč* Ondřeje Františka de Waldta.

Během poloviny 18. století se podoba českých kázání začala výrazně měnit. Někteří autoři se začali vyhýbat antické symbolice a v polovině 60. let princip konceptu opustili nebo se od něj otevřeně distancovali. „Velký vliv na proměny českých kázání konce 18. století měly překlady z francouzské a německé homiletiky. Důraz začal být kladen na racionální jádro sdělení, symbolika byla omezena na nejmenší možnou míru,

¹² Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 300.

mnohé z řečnických figur začaly být chápány jako nevhodné či nevkusné. Stejně jako jinde v Evropě i v Čechách kázání ustoupilo v této době na samý okraj žánrového spektra.“¹³ O situaci na konci 18. století, tedy o propadu a nezájmu o katolické kázání a o katolictví vůbec, se zmiňuje také teoretik Arne Novák ve své publikaci *Dějiny českého písemnictví*.¹⁴

¹³ Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 300.

¹⁴ Novák, A.: *Dějiny českého písemnictví*. Praha: Brána, 1994.

3 Výstavba kázání

První systematickou prací, která se zabývala rétorikou, byla *Zpráva a naučení o kazatelství* Jana Amose Komenského. Toto dílo bylo určeno Českým bratrům, kteří žili na Moravě. *Zpráva a naučení o kazatelství* je psaná česky a vyšla v roce 1651. Dnešním čtenářům vykládá toto dílo Jiří Kraus ve své knize *Rétorika v evropské kultuře*.¹⁵ Uvádí, že poprvé byla Komenského *Zpráva* vydána až v roce 1823 Josefem Liboslavem Zieglerem. Tato publikace je rozčleněna podle obvyklého schématu do čtyř oddílů. Prvním je *inventio*, mohlo by se chápat také jako nějaký objev. Druhým oddílem je takzvané *dispositio*, to znamená vymezení nějakého časového určení. Třetí oddíl se nazývá *elocutio*, neboli pojmenování nějakých prostředků, které jsou důležité pro porozumění textu a posledním oddílem je *pronuntiatio*, které označuje pečlivé vyložení tématu a rozuzlení. V další části práce si Kraus podrobněji všímá obsahu a uspořádání Komenského díla. První díl *Zprávy a naučení o kazatelství* se zabývá invencí, tedy cestami, které autora vedou k vyhledávání vhodného tématu. Téma je pro Komenského nejdůležitější součástí textu. Podle něj by se autor měl co nejvíce snažit uvést téma ve známost. Do samotného textu ho uvádí takovými otázkami, jako například: *analysim*, což je rozebrání, příhodnou otázkou je třeba kolikero?, další otázkou je *definitionem*, neboli vypsání, používá se otázka: co jest?, další otázkou může být *antithesium*, to se dá vyložit jako kladení opaků vedle sebe, ptáme se otázkou proč to nebo ono?, dále *causus*, která znamená původ nebo příčinu, pátou otázkou může být také *effecta*, na kterou se ptáme otázkou: Co tím způsobeno jest?, dále *circumstantias* nebo jiným slovem okolostojičnost, Kdy, kde, s kým?. Autoři používají také *exempla* neboli příklady. V neposlední řadě to bývá také takzvané *testimonium* (svědectví), autor se může ptát třeba pomocí otázky: Co jiní smýšlejí?.

Ve druhém díle Komenský probírá časový rozvrh (*dispositio*). Upozorňuje buď na použití chronologie sdělovaných událostí, nebo radí použít systémové členění. Tato obě uspořádání se následně řídí obecnými místy (*loci communaes*). Komenský říká, že buď tato místa z textu vyplynou sama od sebe, nebo je třeba, abychom je z textu vyvedli sami. Z pravidel, které Komenský v tomto díle uvádí, by mělo být čtenářům jasné, že vůči používání alegorií v barokních textech, je velmi zdrženlivý. Uspořádanou látku textu rozděluje na jednotlivé body, které tvoří osnovu řeči. Jako první se uplatňuje *exordium*, které Komenský označuje také jako přístup, dále jako druhé je to *tractio*

¹⁵ Kraus, J.: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998.

textus, neboli vlastní text. Vlastní text je dále rozčleněný na *propositio* (položení do tématu), *parbitio* (rozložení do osnovy), *declaratio* (vyložení smyslu), *demonstratio et amplificatio* (prokázání pomocí příkladů), *applicatio* (doložení na posluchače). Třetí částí uspořádané látky je *conclusio* neboli závěrka; tento pojem lze označit také jako závěr. Dále se Komenský zabývá vysvětlením dalších bodů textu neboli částek. Budoucí autory kázání se Komenský také snažil upozornit na to, že *exordium*, neboli úvod, by nemělo být bráno příliš „upovídane“. Úvod by se neměl příliš vzdalovat od tématu. Zároveň ale nevylučuje, že se úvod nemůže vztahovat k přítomným osobám nebo k určitému místu. Vztahovat se může také k biblické postavě nebo k nějakému citátu, který je dále v textu rozvíjen. *Propozice* neboli téma kázání, má být nazváno krátce a výstižně. Neměla by ve čtenářích nebo v posluchačích vzbuzovat zmatek, zároveň přidává, že únosný počet pro jednotlivá témata v textu, jsou čtyři. Argumenty pro tvrzení, kterých se autor ve svém díle dopustí, si vybírá z vlastního textu, z jiných textů, z katechismu, rozumu, příkladů, podobenství. V těchto argumentech by měl být řečník co nejvíce srozumitelný. Komenský také upozorňuje na to, že je potřeba vycházet z věcí, které jsou pro posluchače nebo čtenáře všeobecně známé. Stejně jako úvod, také závěr by měl být co nejvíce stručný a výstižný, měl by obsahovat *repeticie* (shrnutí hlavních myšlenek) a *napomenutí* (to, co by si měl posluchač z řeči odnést).

Ve třetím díle *Zprávy a naučení o kazatelství* se Komenský zabývá jazykovou stránkou řeči. Nazývá ji *O Líbeznosti kázání*. Podle něj je nutným předpokladem pro jazykovou vytříbenost i dokonalá znalost tématu. Autor by měl používat taková slova, která jsou dostatečně významově pestrá. Dále říká, že autoři by měli do svých kázání přidávat epiteta, synonyma a různé perifráze. Komenský také radí používat tropy a jmenuje jich celkem pět: *ironie*, *metafora*, *synekdocha*, *metonymie* a *hyperbola*. Dále se zaměřuje na používání figur, ze kterých vyzdvihuje: *anaforu*, *epistrofu*, *klimax*. Vedle figur řečnických uvádí také používání figur větných: *exclamatio* (zvolání), *interrogatio* (otázka), *aposiopesis* (zamlčení), *correctio* (napravení), *apostropha* (obrácení řeči), *prosopopeia* (v osobě jiného mluvení), *communicatio* (k soudu podání), *concessio* (puštění).

V posledním, tedy ve čtvrtém oddíle se zabývá otázkou přednesu.

4 Hláskoslovné jevy

4.1 ÚŽENÍ *é* > *í*

Nejstarší zmínky o této hláskové změně, která se nazývá úžení a týká se úžení *é*, se uvádějí již ve 14. století. Výskyt této změny je spíše ojedinělý. Více se začalo zúžené *í* projevat o století později, tedy ve století patnáctém.

„Po měkkých souhláskách *ř, š, ž, č* a také po *l* se místo původního *é* psalo v některých případech *ie*.“¹⁶

Zúžené *í*, co se týče geografického rozsahu, pronikalo výrazně do nářečních oblastí. Byla to česká nářečí v užším smyslu, dále středomoravská, ale byla to místy i nářečí východomoravská. Ojediněle se zúžené *í* objevilo také ve slezských nářečích.

V 16. století převažuje počet slov, kde *é* není zúženo. Zúžené *í* se vyskytuje nejčastěji v literatuře lékařské nebo přírodovědné. Objevuje se ale také v učebnicích a teoretických příručkách. Našlo se i v divadelních hrách z lidového prostředí. Jazyková situace je téměř stejná jako u protetického *v-* nebo jako u diftongizovaného *ej*. V drtivé většině tisků je zúžené *í* méně časté než diftongizované *ej*. Zúžené podoby nepronikly do spisovného úzu na konci slova u adverbií nebo také u sekundárních předložek. Například: *také, prvé, jedné, vedlé* nebo *podlé*. Jasný protiklad tvoří deminutiva, kde úžení začalo probíhat. Mezi taková slova patří: *srdýčko, jadyrko, dvířka, kamínek, studýnka*.

„Koncem 1. pol. 16. století začaly v hojné míře pronikat zúžené podoby do přejatých slov, končících na *ěř*, například – *halíř, hofrychtýř, kanclíř, haltýř*. V období kolem poloviny 16. století pronikalo zúžené *í* do tvarů sloves čtvrté třídy kmene přítomného s kořenem, který končil na *l*. V těchto slovesech se původní dlouhé *ie* (jať) změnilo v *é* – *chválécé, chválíc, chváléce*.“¹⁷

Do tisků se neprosadilo úžení v koncovkách tvrdých adjektiv (*dobrýho*) a zájmen, u kterých jsou stažené koncovky (*svýho*). Dalším problémem, který se objevuje u této hláskové změny, je kolísání kvantity. Touto problematikou jsou zatížena slovesa typu *péci, pléniti, nésti*. Jsou to také předložky – *podlé, vedlé*, potom adverbia *prvé, také*. K dloužení docházelo také u slov *téle, šél, védl, šestý, sedmý*, u těchto posledních slov jsou také doloženy varianty *šístý, sídmý*, které by následně úžení podlehly.

¹⁶ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 145.

¹⁷ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 149.

Z tiskařského úzu tyto zdloužené a ve většině případů také zúžené podoby ustoupily. Dělo se tak už kolem 1. pol. 16. století. Jazyková norma, která se v období humanismu vytvářela, tyto podoby neuznala.

„Čeština, která se vyvíjela v období humanismu, přejímala ve velké míře cizí slova. To způsobilo, že se vyskytuje řada případů, které končí na *ěř* - *alkěř, centněř, cvikěř, halěř, talěř, flašněř, pruběř*. Některá tato slova byla přejata už ve starší době. U slov jako *barvíř, frejír, pancír* vzniklo *ír* ze starší podoby, která byla původně *ieř*.“¹⁸ Tato slova cizího původu se do češtiny dostávala především prostřednictvím literárních děl. Slova, která se do jazyka dostala touto cestou, se vyznačovala především tím, že většina byla nezúžená. Byla to označení typu *dekrét, kométa, pankét, paštěka*. Zcela opačná situace nastala u těch slov, která se do jazyka dostala už ve starší době. Většina z nich, byla slova, která úženi podlehla (*birýt, klínót, anýz, apatýka*).

Jednotlivé gramatiky se k této problematice vyjadřují různě. Náměšťská mluvnice se k této otázce téměř nevyjadřuje. Jazykovědec **Jan Blahoslav** má ve své mluvnické práci podoby s *í* pouze ojediněle. Ukazuje příklady *přelívati – přelévati, vyhlídati, dohlídati*. Také připouští podoby s *Vilím* ale zároveň také *Vilém*. Pokud se zaměříme na mluvnice z 2. poloviny 17. století, zjistíme, že značnou pozornost věnuje tomuto tématu **Konstancův** Brus jazyka českého. Ve své mluvnici uvádí příklady jako: *dohlédám – dohlídám, obydlé – obydlí, nébrž – nýbrž, péro – pírko*. **Šteyer**, který se zabývá paradigmatem adjektiv, staví vedle sebe obě podoby, jako například *hlásnýho – hlásného*. Ovšem v jeho vlastním vytvořeném úzu dává přednost podobě s *é*. **Rosa** se ve své gramatice snaží o co nejdůslednější podání paradigmatu adjektiv. Uvádí vedle sebe koncovky nezúžené i zúžené. Ve kmeni slova připouští obě varianty, ale v drtivé většině případů však dává přednost podobám, které změně nepodlehly. **Jan Gebauer** přichází s myšlenkou, že nezúžené *é* se dále drží v koncovkách po *l*. Opíral se o slova typu *obilé, chválé, chváléc*. Částečně se také opíral o tvrzení, že po *l* bylo nezúžené *é* otevřenější a dává tento jev do souvislosti se změnou *e > a*, která po *l* nastávala častěji.

4.2 PROTETICKÉ V-

Slova, která měla ve staré češtině na svém počátku *o*, měla výraznou tendenci k přijímání protetických a hiátových hlásek. Takové sklony jsou doloženy téměř po

¹⁸ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 153.

celém území. Takovými hláskami byly *v-*, *h-*, *j-*. Protetické *v-* plně neproniklo do spisovného úzu. V textech se objevilo v různých dobách a v různé míře.

Na toto téma diskutovalo plno jazykovědců. Většina badatelů vychází z Gebauerových materiálů. Z nich vyplývá, že tento jev se šířil hlavně v 15. století. A ustupoval ve 2. polovině 16. století. Vyhraněnou a velkou skupinu slov na *o-/vo-* tvoří vlastní jména. U křestních jmen jako jsou *Oldrich* nebo *Ondrej*, u jmen méně zdomácnělých nebo u jmen omezených na šlechtu (*Ota*, *Otylie*). Všechna tato uvedená jména mají často podoby s *o*. Toto souvisí s nutností omezení protetického *v-*, u příjmení a šlechtických přídomků ještě více než u různých běžných jmen. U běžných křestních jmen převažují podoby s *v-*. Ze spisu BrikciTyt, který pochází z roku 1534 a je soupisem šlechty, vyplývá, že česká jména mají většinou jména s protetickým *v-* (*Vojíř*, *Vopršál*, *Vosterský*, *Vosovský*, *Vopice*). Jména, týkající se moravské šlechty, protezi nepodlehla. Jsou to jména jako: *Osovský*, *Olešník*, *Oslavický*, *Ořechovský*, *Oderský*. Působení proteze bylo do 1. poloviny 16. století běžné i u některých frekventovanějších cizích místních jmen. „Protetické *v-* není vůbec doloženo v těchto tiscích Pas(Kamp 1495), Písn(Severýn – Kamp 1501), Štětínovy tisky Barlaam (1504), ojedinele je v textech Jana Zlatoušského. Naproti tomu důsledně se protetické *v-* objevuje v Dušíkově tisku z roku 1542, (*wod*, *wo*, *won*, *wonnenno*, *woboji*, *woko*, *wohen*). Naopak slova jako *obcovati*, *opačně*, *opětovati*, *osobovati* jsou doloženy jen s *o-*.“¹⁹ Od poloviny šestnáctého století protetického *v-* přibývá. Zvyšuje se počet slov, která změně podlehla.

Podle Hrabáka je protetické *v-* častější zejména u pražských tiskařů od 30. do 50. let 16. století – Severýn, Had, Netolický, Melantrich. Byly to tendence o pronikání *v-* do spisovného jazykového úzu. Podle Poráka je vyvrcholením této tendence tisk ErasEv 1542. Proteze je zde důsledná. Ovšem tato tendence podle něj ustává ve druhé polovině šestnáctého století – například v tisku Kosmografie, jejímž autorem je Jan Kosořský. Tisky, které zůstaly bez proteze, byly většinou náboženské, filozofické, vzdělávací nebo byly kroniky.

„Zřídka se proteze objevovala u předpon, předložek a zájmen. Předpony *od-* a *ob-* mají s protezí něco kolem 25 příkladů. Byla to slova jako *vobejítí*, *vobcházeti*, *zvobjímati*, *vobléci*, *vobávatí*, *voblehnouti*, *vobouti*. U klasické předpony *o-* je protetické *v-* častější.“²⁰ Badatel Hrabák má vyhledáno a doloženo něco kolem 250 příkladů

¹⁹ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 127.

²⁰ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 129.

(*vodění, voditi, voděv, vodříti, vodháněti*). Pokud se jedná o slova, která takovou předponu nemají nebo se předpona *o-* jako předpona necítila, mají protezi. To jsou například slova *vobilí, vopálka, voráč, vorati, zvorati, vorba*. Bez proteze nebo se změnou zcela ojedinělou jsou doložena slova jako: *obec, obcovati, obecní, obecenství, vyobcovati, obětovati, obloha, osud, ovšem*. Patří sem také biblismy nebo slova knižní. Díla, která vznikala v období humanismu, ukazují, že protetické *v-* se dostalo také do nářečích. Podle Poráka to byla taková nářečí, kam se proteze rozšířila systémově. Výskyt této změny byl pak důsledný. Tendence o zavedení proteze byla zřejmá i u slov cizích, knižních i u slov, která nepatřila k běžné slovní zásobě nářečí. Lze to odůvodnit pronikáním cizích slov do domácího úzu. „Protetické *v-* lze také označit za jeden z výrazných rysů uvolňování spisovnosti.“²¹

Stejně jako u předchozí změny, kterou bylo úžení, také k protezi se vyjadřují některé jazykové práce. Například Náměšťská mluvnice se o této změně nevyjadřuje, stejně tak tomu bylo i u úžení. Protezí se zabýval **Jan Blahoslav**. Ve své práci proti sobě staví mluvené a psané podoby. Také se snaží odstranit případy homonymie. Dělá to v zájmu přesnosti pro jazykové vyjádření. Blahoslav tedy dochází k závěru, že lze připustit i variantu s *v-*. Protezi jako negativní jev vidí **Jan Konstanc**. Další, kdo se tímto zabýval, byl **Jan Gebauer**. Dokládá dloužení počátečního vokálu po neslabičných předložkách *k, s, v*. V textech, které pocházejí z období humanismu, je takových případů velké množství.

Obě podoby, ať už zdloužené i nezdložené, kolísají. Často vedle nich stojí ještě podoby s uplatněným protetickým *v-*. Většinou je tato nová délka doložená v souvislosti s diftongizací. Tento jev byl velmi produktivní a rozšířený. Pronikal do spisovného jazyka už ke konci 1. pol. 16. století. Ovšem jak rychle se objevil, tak rychle zase vymizel. Doklady období druhé poloviny 16. století jsou doložené a lexikalizované. Dodnes se udržela slova jako (*vůči, vůkol, vůbec*).

4.3 DIFTONGIZACE *y>ej*

První doklady pocházejí už z konce 14. století. Téměř prvním, kdo se o této změně vyjadřuje, je **Jan Gebauer** ve své práci *Historická mluvnice*. Hojně se tato změna vyskytuje ve století šestnáctém.

²¹ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 129.

V tisku se diftongizované *ej* začalo objevovat v polovině 16. století. To se ovšem dříve tisklo jako *ay*. Tato změna se projevuje nejprve ve kmenech slov, a také v předponě *vy-*. Postupem času se objevuje také v koncovkách přídatných jmen. Jen ojediněle se objevuje u sloves *být* a *bývati*.

Co se týče tisku, tak diftongizované *ej* se začalo více projevovat a šířit od 30. let 16. století. Bylo to ve kmenech slov, méně ovšem v koncovkách adjektiv. „Velmi časté jsou podoby s *ej* zejména v tiscích lékařských (ApatDom, zčásti ČerMor a ChocMor), v učebnicích počtů (KnPočt30, KnPočt58, MikAritm), v různých praktických příručkách (ŠtěpZahr58, Oceonom, RodKuch), v zábavných hrách z venkovského prostředí, v literatuře frantovské (KronTur, KomedMas, LomnInstr).“²²

„V některých oblastech Čech se pozoruje důslednější pronikání *ej* do spisovného úzu jazyka. Velmi důsledně se diftongizace *y>ej* prosadila v tisku ErasEv, důsledně do tohoto tisku proniklo také protetické *v-* a podoby slov s *ou*. Zčásti se tato tendence projevuje také u některých dalších tisků jako ŠpPost, Adam, PíšKat, CandVýkl, VelPolit.“²³

Podle Poráka pronikalo *ej* především do kmene slova. Tímto českým územ byl ovlivněn také kralický úzus. Kralickým územ byl ovlivněn také **Nudožerský** a **Komenský**. U Komenského je *ej* velmi řídké, až ojedinělé. V rukopisech, které byly určeny pro širší veřejnost, bylo diftongizované *ej* méně časté. Naopak v rukopisech, jako byly zápisky nebo soukromá korespondence, bylo *ej* častější. Podle Poráka se diftongizované *ej* v koncovkách jmen objevuje hlavně v textech, které se co nejvěrněji podobají mluvenému projevu. V moravských rukopisech se tato změna téměř neprojevuje. Tam, kde se přece jen diftongizace objevila, to byly jednacích a úředních texty. Porák také píše, že *ej* se téměř vůbec neobjevuje v textech, které pocházejí ze Slovenska.

Podoby s *ej* výrazně převažují u slov jako „*vejklad, vejstupek, vejstupný, vejtržnost, vejtah, vejskok, pejchati*.“²⁴

Stejně tak diftongizace pronikla do oblasti administrativně-právní, do oblasti zemědělské, ovocnářské a botanické. Tato diftongizace se také dostává do oblasti kupecké a objevuje se i u sloves. Takovými slovesy jsou třeba *žvejkati, smejčiti, rejti, vymejšleti, mejliti se*.

²² Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 138.

²³ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 138.

²⁴ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 139.

V rámci této hláskové změny se řeší také problém kvantity. U některých jmen kvantita kolísá. Porák také upozorňuje na hyperkorektní podobu *prý*, která se vyvinula z podob *prey* a *pray*.

Diftongizace probíhala také u některých vlastních jmen, která byla přejata z němčiny. Jména, která u sebe mají *y*, jsou většinou hyperkorektní, většinou jsou původem mladá a v 16. století se objevují spíše ojediněle.

„Slova jako *nazítří*, *zítřejší*, *pozítří*, *k zítří* jsou doložena už od počátku 16. století, téměř výhradně mají podoby s *ej*, a to například v tiscích Štětinových, ve kterých se diftongizace neodráží.“²⁵

Diftongizace se objevuje také v koncovkách tvrdých adjektiv, tento výskyt je ovšem omezený jen na nářečí a na obyčejný mluvený úzus.

K této problematice se vyjadřuje také několik jazykovědců, stejně jako u předchozích změn. Porák probírá postoje **Jana Blahoslava** a autorů **Náměšťské gramatiky**. Je pro ně rozhodující jejich vlastní pojetí, vytvořili si svůj vlastní úzus. Ve kmenech se obě gramatiky shodují na podobě s *ej* a v koncovkách na podobě s *y*. **Matouš Benešovský** se ve své mluvnické práci vyjadřuje ke koncovkám zájmen a tvrdých adjektiv s *y*. Ve kmenech některých slov uvádí **Benešovský** koncovku *ej*. Další gramatikou, která podává přehled o soudobém úzu a o této hláskové změně, je **Nudožerského** práce. Uvádí, že do koncovek jmen a sloves diftongizace nepronikla. Jedinou výjimku tvoří instrumentál feminina. To jsou jména jako *lavice*, *saze* (*lavicej*, *sazej*). Mluvnice, které pocházejí ze 17. století, občas připouštějí také *ej* do spisovného jazyka a tiskařského úzu. Tyto mluvnice dále řeší otázku výslovnosti. Pomůckou se pro ně stává výslovnost *ej*, podle toho se také řídí při psaní *y*. U přídavných jmen tvrdých se diftongizace objevuje i v anonymní jezuitské gramatice, a to v koncovkách. O podobách slov s *ej* a také s *y* se zmiňuje **Jiří Konstanc**. U adjektiv i zájmen dává vedle sebe obě podoby. Jejich pozice na předních místech se střídá. Posledním gramatikem, kterého Porák zmiňuje, je **Rosa**. On uvádí obě podoby, a to s velkou důsledností. Ovšem na první místo staví **Rosa** podobu s *y*. Podoby s *ej* dává do souvislosti s instrumentálem singuláru zájmen. Podoby *y*>*ej* systémově souvisí se změnou *ú*>*ou*. Kromě těchto autorů se o diftongizaci *y*>*ej* zmiňuje také gramatik Miroslav Komárek. Jako zajímavost uvádí nejstarší možné příklady diftongizace, které ovšem nejsou z oblasti literární. Uvádí, že: „Fr. Bergmann

²⁵ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 141.

již z konce 12. stol. uvádí několik dokladů znění místního jména *Týnec* (*Teinéz* FriedrCB), z r. 1291 je v zemských deskách zápis *Petrus de Cheinow* (*Chýnov*).²⁶

4.4 Diftongizace *ú>ou* na začátku slova

Diftongizace počátečního *ú-* se projevuje od konce 20. let 16. století, od poloviny 16. století bylo *ú* už jen ojedinělé. Začalo převládat psaní *au* místo staršího *ú*. Toto *ú* se také objevovalo po předponách nebo ve spřežkách. Byla to slova jako *neúplný* nebo *zúčastniti se*. Porák upozorňuje také na spřežky – *zúplna*, *zúmyslu*. Do takovýchto slov se *ou* prosazovalo pomaleji.

Také u této změny se objevuje problém kvantity. V rukopisech, které pocházely ze 14.–15. století, se většinou *ú* neznačí. Počáteční *u* se občas také psalo jako *v*. Označování samohlásky *u* pomocí čárky se nevžilo.

Samostatnou a specifickou skupinu tvoří podle Poráka vlastní jména. Jsou to hlavně jména místní a jména šlechtická. U jmen místních jsou podoby s diftongizovaným *ou* časté už od poloviny 15. století. Ukazuje to Profousův slovník místních jmen v Čechách.

Koncem 16. století se začaly objevovat první projevy převádění některých slov podle spisovného úzu. Tyto tendence byly ovšem zpočátku jen ojedinělé. V tisku Velkal je tato tendence rozšířenější, je zde větší počet apelativ než v jiných Veleslavínových tiscích.

Pokud jde o otázku tisku, v prvotiscích a na počátku 16. století, nejsou podoby s *au* doloženy. Pouze slova s *v-* se objevila v tiscích Štětínových, Konáčových, také v litomyšlských tiscích Pavla Olivetského, v tiscích Severýnových – Kampových, v BiblBen, v tisku Šmerhovského. Podoby slov s *ou* (psáno *au*) jsou doloženy pouze řídce, a to v mladoboleslavských tiscích Klaudinových a Štyrsových. Slova s tímto diftongem se začínají množit až ve 30. letech 16. století. V biblích naopak podoby s *ou* narůstají. Více se *ou* objevuje v takových tiscích, kde se jeho výskyt může vysvětlovat stylistickými faktory, to znamená tematikou, žánrem a také zaměřením textu. Nejdříve se začínají objevovat podoby slov s *ou* v lékařské literatuře. Tato tendence byla běžná hlavně u známých termínů domácího původu. „*Aud* (ZprTěch, ChocMor, ChocŽil38),

²⁶ Komárek, M.: *Historická mluvnice česká. Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958, s. 144.

austa (ChocMor), *auraz* (ChocŽil32, ChocŽil38), *auplawice* (ZprTěch).“²⁷ Naopak velmi zřídka se *ou* objevuje u slov s náboženskou a právníkou tematikou.

Ve 2. polovině 16. století je výskyt slov s *ou* stále více běžný, většina slov je tak doložena, nebo jejich podoba kolísá. Podle Poráka pouhých 20–40% slov je doloženo v textu s počátečním *v-*.

V psaném textu byly tyto podoby slov považovány za neologismy. Pokud jde o úzus písarský, Porák upozorňuje, že tyto texty mají ještě na počátku 16. století na začátku slova i na ostatních místech *u-*.

Gramatikové se k otázce *v-/ou-* na začátku slova nevyjadřovali. Stejně jako u změny diftongizace *y > ej* můžeme usuzovat pouze z jejich vlastního vytvořeného úzu. **Náměšťská mluvnice** používá obě podoby. Porák to ukazuje na příkladech *austa*, *vmluva*. Tato gramatika však dává přednost počátečnímu *v-*. **Blahoslavova** gramatika používá poměrně běžně podoby s *au-*, (*austa*, *autěk*, *aud*, *autočiště*, *auroda*, *auzkost*). Jazykovědec **Jiří Konstanc** dává přednost slovům, která mají na začátku *v-*. U **Rosy** také převažují slova, která začínají na *au-*.

Co se týče psaní počátečního *u-*, také tady se objevil problém kvantity. V některých slovech kolísala. Objevují se případy, kdy se píše *usta* – *ústa*, *umluva* – *úumluva*, takto slova kolísají například v **Trávníčkově** mluvnici.

Porák nejprve předkládá podoby slov s *au-*. Předpokládá, že v nich na začátku slova bylo *ú*, to se také projevilo v pravidelné diftongizaci. Podle něj jsou podoby s *v-* řídké a knižní. Například slovo *úd*: podoba *vd* je doložena vedle podoby *aud* jen v tisku MerlKuVod z roku 1544 a v tisku ŠpPost. Jinak uvádí, že téměř v 50 textech je doložena jen podoba *aud*, je důsledná také v kralických textech. Takovým způsobem pak popisuje a vysvětluje další slova.

Slova, která mají na svém počátku pouze *v-*, dokládá **Cuřín** z okrajových oblastí jihozápadních a severovýchodních Čech.

Někteří autoři spisovných projevů zavádějí svůj lokální nebo individuální úzus, tím se vytváří kolísání, které někdy může zpětně ovlivňovat mluvený úzus, zejména vzdělaných uživatelů spisovného jazyka.

²⁷ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 113.

Výzkumná část

5 ÚŽENÍ é>í

5.1 Uprostřed slova

V Bílovskeho kázání, *Na den očišťování panny Marie*, jsem nenalezla slova, u kterých by se prosadila hlásková změna *é > í* uprostřed slova. Jediný případ úženi je ve spojení *hlídati na koho*, z původního *hlédati*. Někdy úženi nenastalo např. proto, že v základu slova došlo ke ztrátě kvantity: *...na sebe oblekl...* (80b). U přejatého slova se projevilo úženi v počestěné slovo tvorné příponě *-ěř > -ýř*: *...druhá že jsem jednau s jinýma jistým Řeholníkům z haltýře rybu ukradl...* (88b).

Jiná situace byla ve tvarech adjektiv, zájmen a číslovek podle složené deklinace. Zde se úženi v některých případech objevilo.

5.2 Zakončení adjektiv

V Bílovskeho kázání, *Na den očišťování panny Marie*, které bylo předmětem mého zkoumání, jsem zaznamenala sto adjektiv. Některá z nich změně podlehla, jiná zůstala nezměněna. U většiny z nich se ale úženi neprojevilo.

5.2.1 MASKULINA

V genitivu singuláru jsem zaznamenala dvacet tři adjektiv, u nichž k úženi nedošlo. Nejčastěji to bylo adjektivum *svatý*. Kromě původních adjektiv se v textu objevilo substantivizované adjektivum, tím je adjektivum *mrtvý*.

...oděv otrhaného žebráčka na sebe oblekl... (80b);

...jistá knížka rodičům známá u mrtvého nalezená... (81a);

...umírajícím katolíkům podlé chválibného obyčeje... (82a);

...posledně pak proti pokušení hroma pekelného do rukauch se dávají... (82a);

...syce poslala k němu veliké světlo andělské svatého Michala... (89c);

...a skrze toho andělského lékaře Wylfryda uzdravila... (89c);

...že kdy jsme se ptali svatého Pavla... (91c).

V dativu singuláru jsem vyhledala celkem deset adjektiv. Stejně jako v genitivu singuláru ani v tomto pádě se úžení neprosadilo v jediném případě.

...až když jemu **mrtvému** přišla... (82b);

...až jednomu od narození syce **slepému**... (85a);

...však podle rozumu a vtípu velmi **osvícenému**... (85a);

...celý svět a **celému** světu cestu až do věčnosti osvětluje... (87c);

...y měsíček který každému **věrnému** služebníku v hodinku smrti jasně svítí... (89b).

V akuzativu singuláru jsem vyhledala celkem dvě adjektiva v nezúžené podobě.

...ženicha svého **straceného** Alexia... (80b);

...dobře ty na mne **malého** hlídáš... (84a).

V lokálu singuláru nastala zcela opačná situace než u ostatních pádů. V tomto pádě jsem v kázání objevila celkem devět adjektiv. Beze změny zůstalo pouze adjektivum *celý*: ...až po **celém** Římě sami od sebe zvonili... (79c).

...Pán Bůh ví v které krajině se v **krátkým** čase ocnul... (80b);

...v tom **žebráckým** právě příbytku... (80b);

...ani v tom také od toho v **celým** tom **velikým** **panským** domě poznán... (80b);

...po **celém** Římě všechny zvony sami od sebe vyzváněli... (81a);

...živý příklad máme na **mrtvým** Alexiusovi... (83a).

V plurálu maskulin, kde mohlo dojít k úžení v nominativu maskulin neživotných a v akuzativu maskulin životných i neživotných, máme doklady bez této změny: ... *který nás všechny moří a z živých mrtvé činí*... (86b).

5.2.2 FEMININA

V genitivu singuláru jsem v textu napočítala devět adjektiv, u nichž se úžení neprosadilo.

...jak od **dobré** čeládky... (80b);

...tak mnohem více od **zaufalé** chasy dvorské... (80b);

...Alexiovi do **pobožné** modlitby slzavě poraučela... (80b);

...v noci z **pauhé** její krásy mládenec do ni zamilovaný... (86c);

...že od ortele **tmavé** smrti k světlu života znovu převedeni byli... (91b).

Úžení se neprojevalo ani v dativu singuláru feminin. V textu jsem vyhledala pouze dvě adjektiva:

...potkala Marie která té **andělské** panně to překrásné dítě podala... (84a);

...a k své sestře panně **klášterské** takto pravil... (88b).

Jiná situace nastala v lokálu singuláru. Vyhledala jsem čtyři adjektiva. V tomto pádě se úžení prosadilo pouze v jediném případě, a to u adjektiva *mrtvý*. Zbylá tři úžení nepodlehla.

...jakoby se v té **mrtvý** vodě utopili... (86b);

...v **Brabanské** zemi byl urozený pán... (88b);

...anebo světlohoše v tak **veliké** vážnosti měla... (88b);

...nejvíce pak o panně Maryi bez poskvrny počaté... (85a).

Plurál zůstal také bez úžení:

Genitiv pl.: ...*tmavý hříchové* **temné** i **zjevné** nepravosti se naň nalili... (95a);

Akuzativ pl.: ...*hromnice která netoliko anděly to jest a* **nevinné** duše *ale y* **vinné** však **skraušené** a sobě pobožně osvěcuje... (88b); ...*protož* **všelijaké** otázky začínali... (85a).

5.2.3 NEUTRA

V nominativu singuláru jsem zaznamenala deset adjektiv, která patří k neutrum. Všechna jsou nezúžená. V textu jsem neobjevila ani jedno adjektivum, které by bylo v plurálu.

...*když tehdy o světle zmínku činí dnešní* **svaté** *evangelium*... (82b);

...*že praví a* **neskončené** *světlo jest syn boha živého*... (83b);

...*promluvílo k ní to* **spanilé** *pacholátko*... (84a);

...*jakoby* **nové** *světlo jim vzešlo*... (91a);

...**slavné** a **předivné** *jest jméno tvé Marya*... (96a).

Celkem čtrnáct adjektiv jsem našla v genitivu singuláru. Ani jedno z nich úžení nepodlehlo. V genitivu singuláru neuter jsem zaznamenala také jedno substantivizované adjektivum, tím je adjektivum *zlý*.

*...mnoho **zlého** přes sedmnáct lét vystál... (80b);*

*...v každém koutě **celého** města... (80a);*

*...ale y pro vykořenění pověry **oslepeného** pohanstva... (82c);*

*...od cesty spasení bez světla **Maryánského** zabloudil... (83a);*

*...obdržel ten svatý papež od císaře Phocas **řečeného**... (84b);*

*...a dokud v posledních temnostech pokušení **d'ábelského** bude postavená... (86a);*

*...co jest tento svět ukázal někdy Bůh tento svět svatému Anzelmovi pod obrazem **blatnatého a smradlavého** bahna... (87c).*

Úženi se neprosadilo ani v dativu. V textu jsem našla tři adjektiva, která by úženi podlehnout mohla.

*...hromnice světí netoliko proti bauřkám a **zlému** povětrí... (82a);*

*...a **každému** služebníku **maryánskému** v hodinku smrti se ukáže... (94a).*

V akuzativu se úženi také neprosadilo. V kázání byla v akuzativu celkem dvě adjektiva.

*...lid který chodil ve tmách viděl světlo **veliké**... (92a);*

*...nebo skrze ni Bůh celému světu **spravedlivé** světlo seslal... (93a).*

Opačná situace nastala v lokálu singuláru. V tomto pádě se úženi prosadilo pouze v jediném případě, a to u adjektiva *šťastný*.

*... po kterém **šťastným** osvícení začal mluvití vzkříšený mrtvý... (88b).*

V purálu je nezúžený doklad na akuzativ: *...duše **lidské** po smrti přes tři řeky přivází... (87c).*

5.3 Zakončení pronomin

V textu jsem zaznamenala celkem třicet pět pronomin. Stejně jako u adjektiv, také zde se úženi projevilo spíše výjimečně.

5.3.1 MASKULINA

V genitivu singuláru jsem vyhledala devět případů, u kterých úžení nenastalo. Zároveň jsem nenašla ani jedno pronominum, u kterého by ke změně došlo. Také jsem nenašla žádné, které by se vyskytovalo v plurálu. V textu se nejčastěji objevovalo pronominum *svůj* nebo *který*.

...ženicha **svého** straceného Alexia... (80b);

...méně ženicha **svého** poznala... (80b);

...a volal ten bezbožník k Bohu od **kterého** milosrdenství neobdržel... (81a);

...vem milovnice synáčka **mého**... (84a);

...fabuly jasnou rozsvítila z okna paláce **svého**... (86c).

Tři pronomina v dativu singuláru nemají úžení; ani zde nebylo žádné v plurálu a u žádného z nich se úžení neprojevovalo.

...**žádnému** se pak ten celý čas nevyjevil... (80b);

...ona netoliko kostelníkovi **svému** poručila... (83a);

...jakožto zástupcy **svému** sdělila... (85a).

V akuzativu singuláru se objevilo pouze jedno nezúžené pronominum. Tvary v plurálu jsem opět nezaznamenala.

...pak za **svého** života ke cti a slávě rodičky Boží častěji Růženec se modlíval... (88b).

Z hlediska úžení nastala zcela jiná situace v lokálu singuláru. Úžení podleho pronominum *svůj*.

...*který* v mladým **svým** věku... (88b).

5.4 Zakončení numerálií

V Bílovskeho kázání, *Na den očišťování panny Marie*, jsem objevila pouze jeden doklad. V tomto případě ale k úžení nedošlo. V akuzativu singuláru se objevila číslovka *druhý*.

...že po Kristu **druhé** světlo jest Matka jeho... (83b).

5.5 Zakončení prepozic

V textu jsem vyhledala pouze jednu prepozici, kde obvykle bývá dlouhé *-é*, které se však většinou neúží. V našem dokladu je krátké *-e*, a tak k úženi ani nemohlo dojít.

*...slavnost dnešní **podle** německého jazyka... (82c).*

6 PROTETICKÉ *v-*

Protetické *v-* se v Bílovského kázání neobjevilo ani v jednom případě. Vyhledala jsem pouze slova, u kterých by k protezi mohlo dojít. Těchto slov bylo celkem sto třicet čtyři. Z toho se v textu nachází čtyřicet substantiv, šest adjektiv, čtrnáct pronomin, čtyřicet osm verb a dvacet sedm prepozic.

6.1 Substantiva

Jak jsem uvedla výše, substantiv jsem v textu vyhledala čtyřicet. Nejčastěji se v kázání objevovalo substantivum *otec*, *očištění* a substantivum *obraz*. Substantiva, která jsem v kázání zaznamenala, byla nejčastěji v singuláru.

...na den očištění panny Marie... (79c);

...k zapomenutí přišla, též obličej tvářnosti a obraz tváře dokonale se proměnil... (80b);

...že dnes jest očištění neposkvrněné Marie... (82a);

...protož všelijaké otázky začínaly... (85a);

...jako osyka strachem pro ty temnosti se třásl... (90c);

...opata toho svatého do kláštera následoval... (95a).

6.2 Adjektiva

V textu jsem našla celkem šest adjektiv. Proteze se neuplatnila ani u jednoho z nich.

...a nevěstu osyřelou mladou nevěstu vdovu zanechal... (80a);

...oděv otrhaného žebráčka na sebe oblekl... (80b);

...pro vykořenění pověry oslepeného pohanstva... (82c);

...kostel rodiče boží byl obětovaný... (85a);

...a vtípu velmi osvícenému... (85a);

...do temnosti zevnitřních odsauzený býti měl... (88b).

6.3 Pronomina

Na počátku svého výkladu o protetickém *v-* jsem uvedla, že se v textu objevilo čtrnáct pronomin, u kterých by k protezi mohlo dojít, ovšem ani u jednoho nenastala.

...tu on teprv znova pomyslí... (80b);

...ten stonává d'áblu onen Bohu... (81a);

...**onen** se ubírá přímo do nebe... (81a);
...**onen** proto do pekla přišel... (82a);
...že **ona** jest pravá hromnice slepých... (85a);
...a pobožně **ona** slova opakujeme... (96a).

6.4 Verba

Dále jsem v kázání zaznamenala čtyřicet osm verb, která jsou přísně a důsledně bez protetického *v-*. Některá verba jsou tvořena pomocí předpon, nejčastěji je to předpona *ob-* nebo *od-*, nebo mají počáteční *o-* původní.

...nešťastnou duši d'áblům **odevzdal**... (81a);
...nebe zatím **obdržel** Alexius... (81a);
...**oroduj** za nás v hodinku smrti... (85a);
...faráře mého na desátku **ošydil**... (88b);
...hvězda ranní je **osvěcovala**... (91a);
...stín smrti auzkosti jej **obklíčili**... (95a);
...očí tak dalece **otevřel**... (95a);
...ničehož se v hodinku smrti nebude **obávati**... (96a);
...**oroduj** za nás nyní... (96a).

V kázání se vyskytují také tři slovesné tvary, u kterých by se mohlo protetické *v-* objevit po předponě.

...k Bohu od kterého milosrdenství **neobdržel**... (81a);
...a přece nic **neobdržel** Crifoarius... (81a);
...spravedlivou hromnici **vyobrazuje**... (83a).

6.5 Adverbia

V textu se adverbia objevují celkem sedmkrát. Proteze se u nich neprojevila.

...kterýž **obzvláštěně** proti tomu vrčeli... (84b);
...osvícení mu **odporně** domlauvali... (85a);
...a **opovážlivě** žádáte... (85a);
...tak **obzvláštěně** v hodinku smrti... (85a);
...po čtyřech pak létech samá **osobně**... (90a);
...rozpravěl tak **opatrně** rozmlauval... (95a).

6.6 Prepozice

Podstatně více se v textu objevilo prepozic. Napočítala jsem jich celkem dvacet sedm. Nejčastější použití jsem zaznamenala u prepozice *od*, objevuje se jedenadvacetkrát. Také *o*, ta se v textu vyskytla pětkrát. Zbylé místo zaujala sekundární prepozice *okolo*. Všechny tyto příklady zůstaly beze změny.

*...v Římě sami **od** sebe zázračně zvonili... (79c);*

*...jako **od** dobré čeládky... (80b);*

*...ani také **od** toho v celým tom domě... (80b);*

*...k Bohu **od** kterého milosrdenství neobdržel... (81a);*

*...píše **o** tom svatý Řehoř papež... (81a);*

*...když tehdy **o** světle zmínku činí... (82b);*

*...chodil **okolo** něho vlastní pán Otec... (80b).*

7 DIFTONGIZACE *y>ej*

V Bílovskeho kázání jsem nezaznamenala jediný případ projevu diftongizace *y>ej*. V textu jsem našla pouze slova, u kterých by se diftongizace mohla projevit. Celkem jsem vyhledala devadesát sedm příkladů, u nichž by diftongizace mohla nastat, ale nenastala. Ve svém rozboru začínám adjektivy, protože jsem v kázání neobjevila žádné substantivum, u kterého by se diftongizace projevila nebo mohla projevit.

7.1 Adjektiva

Zaznamenala jsem celkem padesát sedm adjektiv, u nichž by mohlo k této hláskové změně dojít. Adjektiva, která jsem v kázání vyhledala, patří k maskulinům nebo neutřům. Feminina nejsou zastoupena ani v jednom případě.

7.1.1 MASKULINA

V nominativu singuláru jsem našla celkem třicet adjektiv. V plurálu nebylo ani jedno adjektivum.

...umírá **římský bohatý a peněžitý** měšťan Crifoarius... (81a);

...píše o tom **svatý Řehoř papež**... (81a);

...že ten **pohanský** kostel rodiče byl obětovaný... (84b);

...vyšel taky ten **slепý** služebník Marie do toho kostela... (85a);

...a zpěv od sebe **složený** pobožně opakovati... (85a);

...onen podle postavy malý ale podle skutků **veliký** Alexandr... (85a);

...po kterém **šťastným** osvěcení začal mluvíti **vzkříšený** mrtvý... (88b);

...poslal se nenadále ten **svatý** opat... (95a).

V akuzativu singuláru jsem v kázání našla sedm adjektiv bez diftongizace. V tomto pádě nebyl jediný příklad adjektiva v akuzativu plurálu.

...žádnému se pak ten **celý** čas nevyjevil... (80b);

...a **andělský** život jeho vyjevila... (81a);

...**živý** příklad máme na mrtvým Alexiusovi... (83a);

...aby toho jejího služebníka před **zázračný** obraz uvedl... (83a);

...obdržel ten **svatý papež** od císaře Phocas řečeného **pohanský** kostel v Římě Pantheon... (84b);

...činí umírajícím **zlatý** Peníz... (94b).

Ve vokativu singuláru se objevilo celkem šest adjektiv. Plurálové tvary se v tomto pádě neobjevily.

...než **milý a dobrotivý** otče náš?... (81b);

...o **šťastný** Alexi s tvau bílau hromnicy, **přenešťastný** Crifoarie s tvau černau smolnicy... (83a);

...než **milý** člověče umírající... (86b);

...schovej se **šyroký** světe... (87b).

Dvě adjektiva, u nichž k diftongizaci mohlo dojít, jsem zaznamenala také v instrumentálu. V tomto pádě je zastoupeno jedno adjektivum v singuláru – *smrtný* a jedno v plurálu – *vzácný*.

...a **smrtným** potem pokropený... (81a);

...když největší velehost mezi **vzácnýma** hostma a přátely povstala... (80a).

V úvodu své výzkumné části o diftongizaci *y > ej* jsem uvedla, že adjektiva, která se v Bílovského kázání objevila, patřila pouze k maskulinům nebo k neutřům.

7.1.2 NEUTRA

U neuter se objevilo pouze jedno adjektivum, které je v instrumentálu plurálu:
...jak jen hodil svýma **překrásnýma** očičkami na ni... (84a).

V barokním kázání, *Na den očišťování panny Marie*, které bylo předmětem mého zkoumání, se objevila také taková adjektiva, která jsou součástí přísudku jmenného se sponou, nebo tvoří součást složeného slovesného tvaru. Taková adjektiva se v textu objevila celkem čtyřikrát a diftongizaci nepodlehla.

...a netoliko z nejvýbornější osobau panenkau zasnaubený ale y také **vzdávaný byl** Alexius... (80a);

...**hledaný byl** v každém kautě celého města... (80a);

...že ten pohanský kostel rodičce Boží **byl obětovaný**... (84b);

...a po smrti do temnosti zevnitřních **odsauzený býti měl**... (88b).

7.2 Pronomina

Nejvíce pronomin jsem našla v nominativu. Pronomina byla zastoupena také v genitivu, dativu a instrumentálu. V naprosté většině, téměř u všech výše zmíněných pádů, se nejčastěji vyskytlo pronominum *který*. Pronomina se řadila stejně jako adjektiva jen k maskulinům a neutřům. Diftongizace se neprojevila ani u tohoto slovního druhu.

7.2.1 MASKULINA

V nominativu singuláru jsem napočítala patnáct pronomin. Stejně jako u adjektiv, ani v tomto případě se diftongizace neprosadila.

...*který* v *auskosti smrti postavený byl*... (81a);

...*a spolu Panny jistě hromnic který Den se světí anebo hromnice se světí*... (82a);

...*v hromnici tuto jeden každý se nyní starej*... (86b);

...*který* v *mladým svým věku*... (88b);

...*malý svět jest jeden každý člověk*... (89b);

...*jak za Amana, který při králi Asveru tak mnoho platil*... (91a);

...*se ptali Pavla, který někdy do nebe nakaukl*... (91c);

...*pravim důvěrně žádný šťastně neumírá*... (94c).

V dativu plurálu jsem zaznamenala jeden doklad, který diftongizaci *y>ej* nepodlehl.

...*jistým řeholníkům z haltýře rybu ukradl*... (88b).

7.2.2 NEUTRA

V instrumentálu jsem vyhledala pronomina pouze v plurálu. Žádné se nevyskytovalo v singuláru, zároveň se u žádného nevyskytla diftongizace *y>ej*.

...*jak jen hodil svýma překrásnýma očičkami na ni*... (84a);

...*druhá, že jsem jednau s jinýma jistým řeholníkům z haltýře rybu ukradl*... (88b).

7.3 Numeralia

Dalším slovním druhem, který se v kázání vyskytl, byla numeralia. Slova, patřící k tomuto slovnímu druhu, jsou zastoupena pouze nominativem.

...*poněvadž první měl při smrti hromnici druhý neměl*... (82b);

...napomíná nás **druhý** Marya miláček svatý Ildefonzus... (93c).

7.4 Verba

Co se týče verb, také u nich jsem vyhledala tři příklady. Tyto příklady zůstaly také bez diftongizace. V jednom případě jde o verbum *nazývav*, v ostatních pracuji se slovesem *vzývav*.

...že tuto hvězdu královnu Ether nebe **nazývali**... (89a);

...začal matku milosrdenství více a více **vzývati**... (95a);

...a každoročně Maryi **vzývejme**... (96a).

8 Diftongizace *ú>ou* na začátku slova

U této hláskové změny jsem zaznamenala celkem pět případů, které mají na začátku slova diftongizované *au*. Ve všech těchto případech šlo o substantiva. Téměř všechna se v kázání, *Na den očišťování panny Marie*, objevila v lokále. V textu jsem objevila pouze jeden příklad nediftongizovaného *u*. Jde o substantivum femininum v instrumentálu.

V textu jsem nenašla žádné slovo, které by mělo nebo mohlo mít na začátku slova místo nediftongizovaného *u* pouze *v*.

8.1 Substantiva

V kázání, které bylo předmětem mého zkoumání, jsem vyhledala pouze substantiva, která se řadí k femininům nebo k neutřům.

FEMININA, u kterých jsem zaznamenala projev diftongizace *ú>ou*, byla v genitivu ...*slovem stín hrozná smrti a **Auzkosti** jej obklíčili...* (95a), dále v lokálu ...*umírá bohatý a peněžitý měšťan Crifoarius, který v **Auzkosti** smrti postavený byl...* (81a). V lokálu jsem našla také příklad digtongizace v plurálu. Konkrétně také u substantiva *auzkost*, ...*V nebezpečentví **Auzkotech** v trápení a v temnostech smti vždycky vzývej...* (94a). O možné diftongizaci bychom mohli uvažovat v koncovce instrumentálu sg.: ...*vážnosti měli že tuto hvězdu Reginam Caeli **královnu** nebe nazývali...* (89a). Může zde však jít i o záměnu pádové vazby: místo očekávaného instrumentálu užil autor akuzativ, pak by žádná diftongizace nenastala.

Jak jsem již uvedla výše, v kázání jsem také našla případy diftongizace u neuter. Celkem jsem napočítala tři příklady. V genitivu singuláru to je neutrum *autočiště*, ...*Marii sobě za hromnici a **Autočiště** vyvolil...* (95a). Dalším mnou vyhledaným příkladem použití diftongizace u neuter je slovo *audolí*. Toto slovo se v textu objevuje v lokálu, ...*služebnice jak nyní v tomto slzavém a tmavém **Audolí**...* (85c).

9 MORFOLOGIE

9.1 SUBSTANTIVA

V Bílovskeho kázání, *Na den očišťování panny Marie*, bylo mým cílem zjistit, jaká je situace u substantiv, z hlediska morfologie vybraných pádů maskulin, neuter a feminin. Budu se zabývat různými sadami koncovek a četností jejich užití v tomto kázání.

9.1.1 MASKULINA

Pokud jde o pády maskulin v singuláru, zajímala jsem se o genitiv singuláru, dativ singuláru také o lokál singuláru. Všimla jsem si jak maskulin životných, tak i neživotných. V rámci obou skupin maskulin jsem se zabývala použitím koncovky *-a* proti koncovce *-u*.

Genitiv většinou plní funkci syntaktickou, především se uplatňuje jako pád neshodného atributu.

U Bílovskeho ovšem toto pravidlo neplatí úplně vždy. Některé mnou vyhledané příklady funkci neshodného atributu neplní. V textu jsem napočítala pouze dvě maskulina v genitivu singuláru, která mají ve větě tuto funkci, tedy jsou neshodnými atributy. Jde o maskulina *stín* a *život*.

*...a milost **života** jemu vyprosila...* (91a);

*...a od hrůzy **stínu** smrti vysvobodí...* (91b).

V textu jsem vyhledala celkem šestnáct substantiv maskulin v genitivu singuláru. Jak jsem již uvedla na začátku, všimla jsem si poměru užití koncovek *-a* – *-u*. Koncovka *-u* se považuje za novější a u Bílovskeho je její užití mnohem čtenější, než užití starší koncovky *-a*. Konkrétně jsem v kázání našla pouze jedno maskulinum neživotné v genitivu singuláru, které má koncovku *-a*. U zbylých patnácti maskulin je již užitá novější koncovka *-u*.

*...obilí a všeho **pokrmu** světa světí...* (83a);

*...však podle **rozumu** a **vtípu** velmi osvícenému...* (85a);

*...a poskvrnu z **tvého zraku** neodejme...* (85a);

*...a tak netoliko její bez **hříchu** početí...* (85a);

...od **přívazu** na *kocábce* aneb *člunku* na *druhý svět* přiváží... (87a).

Dále jsem se zabývala dativem. Dativ bezpředložkový, ale také předložkový, zpravidla vyjadřuje nějaké objektové doplnění slovesného děje.

Zkoumala jsem maskulina životná a použití koncovek *-u*, *-ovi*.

V kázání jsem napočítala celkem dvanáct maskulin, patřících k tomuto pádu. Co se týče koncovek *-u* a *-ovi*, poměr použití těchto dvou zakončení je 5:7. Více se prosadila koncovka *-ovi*, a to nejčastěji u vlastních jmen *Alexius*, *Symeonus*, *Anzelm* a *Leander*, po odsunutí zakončení *-us*. Tato koncovka se prosadila také u apelativa *kostelník*:

...po smrti umírajícímu **Alexiovi** v Římě... (79c);

...častěji **Alexiovi** do pobožné modlitby... (80b);

...že **Bůh Symeonovi** ukázal světlo... (82b);

...ona netoliko **kostelníkovi** svému poručila... (83a);

...jak **Leandrovi** tenkrát posvítí?... (87b);

...**Leandrovi** posvítila *Eros* panenka krásná... (87b);

...**Bůh** tento svět svatému **Anzelmovi**... (87b).

U maskulin životných byla, v dativu singuláru, koncovka *-u* užitá celkem pětkrát. Objevila se pouze u dvou maskulin, těmi byla maskulina *Bůh* a *d'ábel*.

...že pak předtim **Bohu** se zasnaubil... (80a);

...a volal ten bezbožník k **Bohu**... (81a);

...ten stonává **d'áblu** onen **Bohu**... (81a);

...a na znamení *Ohně lásky* k **Bohu**... (82a).

V rámci maskulin jsem se zabývala také lokálem singuláru. Tento pád mě zajímal i v případě neuter. V lokálu singuláru maskulin jsem zkoumala užití stejných koncovek jako v dativu singuláru. Těmi koncovkami jsou opět *-u*, *-ovi*.

Lokál je pádem především adverbialním. Je jediným pádem, který v češtině nutně potřebuje doplnění předložkou. V Bílovského kázání se objevují celkem tři předložky. Nejčastěji to je předložka *v*, potom předložka *po* a v jednom případě se v textu objevila předložka *na*.

V lokálu singuláru maskulin je situace o něco odlišnější, než jak tomu bylo v dativu. Koncovka *-u* se vyskytuje u neživotných substantiv, koncovka *-ovi* není

zastoupena ani u maskulin životných. Naopak koncovka *-u* se v kázání objevuje velmi často, celkem jsem napočítala osmnáct maskulin.

*...nebo ona jest první po **Krystu** hromnice...* (83a);

*...že po **Krystu** druhé světlo jest Matka jeho...* (83b);

*...po večerním **času** našeho života...* (87b);

*...a v **stínu** smrti sedí a dnes umírají...* (89b);

*...v takovém **strachu** temnosti a v stínu smrti byl...* (91a);

*...tak po svatém **Bernardu**...* (94a).

V lokálu singuláru jsem zaznamenala také užití starší o-kmenové koncovky *-e/-ě*. Jde celkem o sedm substantiv:

*...v které krajíně se v krátkým **čase** ocnul...* (80b);

*...až po celém **Římě** tak se rozlíhalo...* (79c);

*...hledaný byl v každém **kautě** celého města...* (80a);

*...a v **domě** vlastním u pánův rodičův...* (80b);

*...než ještě někdo v **Římě** umírá...* (81a);

*...pohanský kostel v **Římě** Pantheon...* (84b);

*...mnoho plemena židovského v **Římě**...* (84b).

9.1.2 NEUTRA

V lokálu singuláru byla také některá neutra. Stejně jako v lokálu singuláru maskulin i u neuter jsem porovnávala koncovky *-e*, *-u*, *-ovi*. V kázání jsem našla celkem tři neutra v tomto pádě. Koncovka *-u* stejně jako zakončení *-ovi* se v textu neuplatnily. Doklady jsou pouze se zakončením *-e/-ě*:

*...když tehdy zmínku o **světle** činí...* (82b);

*...aby v **blátě** neuvízl...* (87c);

*...v tom **blátě** aby jsme neuvízl...* (87c).

V plurálu budu u maskulin a neuter sledovat nominativ plurálu.

Substantivum v nominativu je ve větě především subjektem, jemuž se přisuzuje obsah predikátu.

Podle lexikálního významu, ale také podle významu predikátu, pak vyjadřuje agens děje, neboli původce děje. Takový případ nastal například ve větě: *...přišli*

rabínové židovští... (85b). Vyjadřovat může také patiens děje, neboli osobu, zvíře nebo věc zasažené dějem. Takový případ nastal u Bílovskeho například v této větě: *...rozeslani byli na všechny strany Špehýřové...* (80a).

Všímalá jsem si kontrastu v použití koncovek: *i – í, ové – ove, é – e*.

V Bílovskeho kázání, *Na den očišťování panny Marie*, jsem vyhledala celkem sedm maskulin, patřících k nominativu plurálu.

V textu se ani jednou neobjevila koncovka *-i* nebo *-í*.

S koncovkou *-ové* jsem v textu zaznamenala nejvíce maskulin. Toto zakončení jsem porovnávala s výskytem zkrácené koncovky, tedy se zakončením maskulin na *-ove*. Takové slovo jsem nezaznamenala ani jednou. Všechna už mají novější zakončení s prodlouženým *e* v *-ové*.

...rozeslani byli na všechny strany Špehýřové... (80a);

...a na koních vypraveni poslové... (80a);

...to my rozsudte nevěsty a rodičové... (80b);

...přišli rabínové židovští... (85b).

Dále jsem porovnávala použití koncovek *-é* a *-e*. Situace v jejich uplatnění je stejná jako u zakončení předchozího. Opět se uplatnila pouze koncovka nezkrácená, tedy *-é*, a to celkem třikrát:

...Egyptčané v tak veliké vážnosti měli... (88b);

...židé pak té hvězdě Lucifer říkali... (89b);

...nikda židé nebyli v takovém strachu... (91a).

Zvláštní situace u maskulin nastala v genitivu plurálu. Cílem mého zkoumání bylo hodnocení použití různých koncovek. Zkoumala jsem dvě sady koncovek, a to starší *-ův* a zkrácené *-uv*, dále novější *-ů* a zkrácené *-u*. U všech mnou vyhledaných sedmi maskulin se prosadila pouze koncovka *-ův*.

...oných všech zvonův... (79c);

...jako z rady pánův rodičův... (80a);

...plný pokoj černých ďáblův... (81a);

...a netoliko množství židův... (85a);

...kdyby pak za našich časův živ byl... (92c);

...ale podlé skutkův veliký Alexander... (93b).

V dativu plurálu maskulin jsem porovnávala pouze dvě možnosti zakončení, a sice koncovku *-ům* a její zkrácenou variantu *-um*. Celkem jsem vyhledala osm maskulin, u kterých se prosadila pouze koncovka *-ům*.

...světlo k zjevení **národům**... (79b);

...jistá knížka **rodičům** známá... (81a);

...nešťastnou duši **d'áblům** odevzdal... (81a);

...že ty hromnice umírajícím **katolíkům**... (82a);

...ukázala světlo k zjevení **národům**... (82a);

...aby tedy ta Bohyně chlébem **pohanům** vděčná byla... (82b);

...která **plavcům** na 40 mil osvětlovala... (87b);

...jistým **řeholníkům** z haltýře rybu ukradl... (88b).

Posledním pádem, který mě zajímal z hlediska maskulin, je lokál plurálu. Předmětem porovnávání byly dvě varianty zakončení. Buď *-ech* nebo *-ích*. V kázání jsem objevila pouze jedno maskulinum, patřící k tomuto pádu, a to maskulinum *kůň*. Prosadila se u něj koncovka *ích*.

...a na **koních** vypraveni poslové... (80a).

Ve svém zkoumání jsem se zaměřila také na instrumentál plurálu. Všimla jsem si užití koncovek typických jinak pro feminina. Takovými koncovkami jsou plurálové *-ami*, duálové *-ama*, *-ema*. V 7. p. plurálu maskulin a neuter dále pronikala *i*-kmenová koncovka *-mi*. „V 7. p. plurálu maskulin a neuter dále pronikala koncovka *-mi* (nikoli ještě *-ma*).“²⁸ V textu jsem však žádná maskulina s těmito koncovkami v instrumentálu plurálu neobjevila.

9.1.3 FEMININA

Mým cílem bylo porovnat koncovky *-y*, *-e* a *-i* v genitivu plurálu.

Nejvíce feminin jsem zaznamenala s *i*-kmenovou koncovkou *-i* nebo s *a*-kmenovou koncovkou *-y*. Téměř všechny vyhledané příklady feminin v genitivu plurálu byly ve spojení s předložkou. Nejčastěji se v textu objevovaly předložky *od* a *v*. Celkem jsem v textu napočítala čtyřicet tři feminin v genitivu plurálu.

...jak *od* dobré **čeládky**... (80b);

²⁸ Cuřín, František: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 53.

...od pobožné **modlitby** slzavě poraučela... (80b);
...že dnes jest očišťování neposkrvněné **Marye a matky**... (82a);
...že z té **propasti** na věky nevypline... (86b);
...to jest v hodinku **smrti**... (87b);
...to byl strašlivý stín **smrti**... (91a);
...byl by rovně z **temnosti smrti** padl... (94a).

Velmi frekventovaná byla také *bj*-kmenová nebo *ja*-kmenová koncovka *-e*.
V Bílovského kázání se objevila celkem jedenáctkrát:

...Na den očišťování Panny **Marie**... (79a);
...světla tělesného aneb zraku od **Marye**... (84c);
...a nebudešli míti světla hromnice dnešní **Marye**... (86b);
...která od nejhlubší **země**... (87b);
...naučil z **kazatedlnice**... (94a).

V rámci morfolgie jsem se dále zabývala otázkou krácení a dloužení v koncovkách feminin. Konkrétně jsem v kázání hledala zkrácené, nebo zdložené koncovky genitivu plurálu a instrumentálu plurálu substantiv feminin podle vzoru *kost* a *duše*.

V textu se feminina, která by ve zmíněných pádech a vzorech podlehla procesu dloužení nebo krácení, téměř nevyskytovala.

V instrumentálu plurálu jsem nezaznamenala jediný doklad krácení nebo dloužení, a to ani u vzoru *kost* ani u vzoru *duše*.

V genitivu plurálu se dloužení neprojevovalo ani u jednoho výše uvedeného vzoru feminin. Objevila jsem pouze dva příklady krácení, jde však stále o jedno substantivum femininum. Ke krácení došlo u feminina *temnost*, patřícímu ke vzoru *kost*.

...a po smrti do **temnosti** zevnitřních odsauzený býti měl... (88b);
...pobožný k Maryi Karthuzyán a více se těch **temnosti** nebohý obával... (90b).

10 ADJEKTIVA

Slova, patřící k tomuto slovnímu druhu, mě zajímala z hlediska jejich postavení vzhledem k substantivům, která rozvíjejí, z hlediska jejich využití jako větného členu. Dále jsem se zabývala analýzou adjektiv ze slovtvorného hlediska, konkrétně podle Šlosarova třídění v *Příruční mluvnici češtiny*.²⁹

„Adjektiva představují plnovýznamový ohebný slovní druh. Pojmenovávají vlastnosti substancí a některé druhy relací. Ve větě plní primárně funkci atributu a jmenné části přísudku. Častá jsou také v doplňku.“³⁰

10.1 POZICE ADJEKTIV VE VĚTĚ

V kázání jsem napočítala celkem dvě stě adjektiv, která byla ve větě v různém postavení. Mnou vyhledané příklady adjektiv byly v textu nejčastěji v pozici **před substantivem**. Takových případů se v textu objevilo sto šedesát šest. V této pozici nebyla výjimkou ani taková substantiva, která jsou rozvíta hned několika adjektivy.

...*Marya v hodinku smrti všem **potřebná** hromnice...* (79b);

...*ani také od toho v **celým tom velikým panským** domě poznán...* (80b);

...*píše o tom **svatý** Řehoř papež...* (81a);

...*když **zázračnou** smrt jemu od synáčka svého vyprosila...* (83a);

...*a **dnešní** hromnice Ceru Virgine z **bílého panenského** vosku zformovaná...* (93c);

...*do těch temnosti padl, do kterých padl **nešťastný** Bezmas...* (94b).

Adjektiv, která stojí v pozici **za substantivem**, jsem napočítala celkem třicet. Ve většině případů jde o adjektiva, která rozvíjejí substantiva, patřící k maskulinům.

...*posledně pak proti pokušení hroma **pekelného** do rukauch se dávají...* (82a);

...*od cesty spasení bez světla **Maryánského** zabloudil...* (83a);

...*bylo tenkrát mnoho plemena **židovského** v Římě...* (84b);

...*na moři **mrtvým** píše Plinius...* (86b);

...*ke cti a slávě rodičky **boží** častěji růženec se modlíval...* (88b);

²⁹ *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

³⁰ Rusínová, Z. – Nekula, M.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 281.

*...a každému služebníku **Maryánskému** v hodinku smrti se ukáže...* (94a).

V úvodu svého pojednání o adjektivech jsem uvedla, že slova, která přísluší k adjektivům, ve větách nejčastěji plní funkci atributu, a to zvláště atributu shodného. Dále ve větách fungují jako jmenné části přísudku. Výjimkou nejsou ani doplňky, které jsou vyjádřené adjektivy. Ve většině případů se mnou vyhledaná adjektiva uplatnila ve funkci atributu shodného.

10.2 ATRIBUT SHODNÝ

Atribut shodný se vyjadřuje adjektivem a shoduje se v rodě, čísle a pádě se substantivem. Charakterizuje zejména vlastnosti osob, zvířat nebo věcí, které jsou pojmenované substantivem. *Příruční mluvnice češtiny* tento atribut označuje také jako atribut kvalitativní. V souvislosti s analýzou atributu shodného jsem se nejdříve zabývala jejich postavením. V druhé části pojednání o atributu jsem adjektiva, vyjadřující tento větný člen, rozdělila podle příslušnosti k rodům.

Nejvíce atributů shodných jsem v textu Bílovskeho kázání zaznamenala v pozici před substantivem, které rozvíjí.

*...všech zvonův které přišly po smrti **umírajícímu** Alexiovi v Římě tak sami od sebe zázračně zvonili...* (79b);

*...častěji Alexiowi do **pobožné** modlitby slzavě poraučela...* (80b);

*...že dnes jest očišťování **neposkvrněné** Marye matky...* (82a);

*...netoliko proti bouřkám a **zlému** povětrí...* (82a);

*...vyšel taký ten **slepý** služebník do toho kostela padl na své kolena před jejím **zázračným** obrazem...* (85b);

*...přijde na toho **tmavý** večer **temná** noc v hodinku smrti...* (89b).

Postpozice je stav, kdy se atribut shodný nachází v pozici za substantivem, které rozvíjí. Toto umístění není v současné spisovné češtině pro atribut shodný zcela typické. V postpozici se ve většině případů nalézá atribut neshodný, který je vyjádřen substantivem.

Text kázání však obsahoval v postpozici i atributy shodné:

...a v domě **vlastním** u pánův rodičův pod schody kauteček pro obydlí své vyžebbral... (80b);

...smrt **podobnou** musí míti... (81b);

...posledně pak proti pokušení hroma **pekelného** do rukauch se dávají... (82a);

...jedině proto že ta hvězda **ranní** temnosti **noční** odhání a veselé světlo světu přináší... (89a);

...jestli ji dnes sobě za hromnici **vyvolenau** ctíti a ji každodenně upřímně a pobožně prosyti budeme... (91a);

...lid který chodil ve tmách (smrti) viděl světlo **veliké**... (92a).

Někdy je postpozitivní atribut od rozvíjeného substantiva oddělen jiným větným členem, nebo je před ním zdůrazňující částice, jako např.:

...jistá knížka rodičům **známá** u mrtvého **nalezená**... (81a);

...příčina syce **patrná** a **makavá** podlé starého přísloví... (81b).

V několika případech Bílovský ve svém kázání, *Na den očišťování panny Marie*, staví shodné atributy do pozice **před i za substantivem**, které rozvíjejí.

Před substantivem jsou např. adjektiva kvalifikační a za substantivem adjektiva relační:

...jak od dobré čeládky někdy něco dobrého tak mnohem více od **zoufalé** chasy **dvorské**... (80b);

...poslala k němu **veliké** světlo **andělské**... (89c);

...a **nová** hvězda **ranní** je osvěcovala... (91c).

Před substantivem je kvalifikační adjektivum, za substantivem slovesné, procesuální:

...než **milý** člověče **umírající**: nemášli a nebudešli míti Světla hromnice dnešní Marye... (86b).

Před substantivem je relační adjektivum, za ním slovesné, rezultativní pasivní:

...světla tělesného aneb zraku od Marye **dnešního** dne **daného** příklad máme v Římě za Bonyfacya papeže takový... (84c).

V textu kázání jsem napočítala celkem sto dvacet adjektiv, která plní funkci shodného atributu. Všechny nalezené atributy shodné jsem rozdělila do skupin podle rodové příslušnosti, tedy k maskulinům, femininům i k neutřům.

10.2.1 MASKULINA

Nejvíce atributů shodných jsem zaznamenala u maskulin. Velmi často se v textu objevovala adjektiva *svatý*, *blahoslavený*, *mrtvý* a *zázračný*. Kromě adjektiv původních, neodvozených (*svatý*, *živý*, *mrtvý*), je zde mnoho adjektiv odvozených: desubstantivní (*pohanský*, *modlářský*, (*ne*)*milosrdný*), deverbativní (*umírající*, *otrhaný*):

*...které přišly po smrti **umírajícímu** Alexiovi v Římě sami od sebe vyzváněli...* (79b);

*...oděv **otrhaného** žebráčka na sebe oblekl...* (80b);

*...píše o tom **svatý** Řehoř papež...* (81a);

*...živý příklad máme na **mrtvým** Alexiusovi...* (83a);

*...obdržel ten **svatý** papež od císaře Phocas řečeného **pohanský** kostel v Římě Pantheon a tento chrám před tím **modlářský** ke cti a slávě rodičky boží a všech svatých vyvolených posvětil a založil...* (84b);

*...potkal se jednau právě nenadále ten **svatý** opat s jedním **ukrutným** zbojníkem a **nemilosrdným** vrahem na cestě v lese a tak lahodně s ním jednal...* (95a).

10.2.2 FEMININA

Atributy shodné byly také čteně zastoupeny u substantiv, která náleží k femininům. Atribut shodný bývá většinou v pozici před substantivem. V kázání jsem objevila také několik příkladů atributu shodného, jehož umístění bylo za substantivem.

*...rozsvěcoval a páčil jakoby Prosperinu **ztracenou** matce kvůli se světlem vyhledávali...* (83a).

Stejně jako u maskulin i zde u feminin se nejvíce prosadila adjektiva *blahoslavený*, *svatý* a *dobrý*.

*...že ten **blahoslavenau** smrti z tohoto světa sejde...* (82b);

*...v stínu smrti byla **svatá** Klára, **svatá** Maria **Onjacká**...* (90c);

...a netoliko **nejvýbornější** osobau **panenskau** zasnaubený ale také vzdávaný byl Alexius... (80a);

...jak od **dobré** čeládky někdy něco dobrého tak mnohem více od **zaufalé** chasy **dvorské**... (80b);

...vosk posvěcený a **požehnaná** hromnice, požehnaná mezi ženami Maria... (94a).

10.2.3 NEUTRA

Situace u neuter byla poněkud odlišnější než u feminin a maskulin. Substantiva, patřící k neutrum, nebyla v kázání atributy shodnými téměř vůbec rozvinuta. Stejně jako u feminin i zde se objevily atributy shodné v antepozici i v postpozici.

...příčina sice patrná a makavá podle **starého** přísloví... (81b);

...a netoliko proti bauřkám a **zlému** povětrí... (82a);

...to pak nejen pro **dnešní** světla, které se světí ale y pro vykořenění **oslepeného** pohanstva... (82c);

...že první a **neskončené** jest syn boha živého... (83b);

...jak jen hodil svýma **překrásnýma** očičkami... (84a);

...od cesty spasení bez světla **maryánského** zabloudil... (83a);

...bylo tenkrát mnoho plemena **židovského** v Římě... (84b);

...a večír pozdravením **andělským** pro šťastnou hodinku smrti pobožně pokorně a pozorně pozdravovali... (88b).

10.3 ATRIBUT POSTUPNĚ ROZVÍJEJÍCÍ

V kázání bylo také několik dokladů na atributy postupně rozvíjející a několikanásobné.

Atribut postupně rozvíjející se ve větě neodděluje čárkou ani souřadícími spojkami. Lze tedy říci, že tento druh atributu má podobu atributu těsného.

...ani také od toho v **celým** tom **velikým** **panským** domě poznán... (80b);

...když tehdy o světě zmínku činí **dnešní** **svaté** evangelium... (82b);

...že jak dlaho ta **vosková** **bílá** svíce hoří... (93b);

...hromnice z **bílého** **panenského** vosku zformovaná... (93c).

10.4 ATRIBUT NĚKOLIKANÁSOBNÝ

Atribut několikanásobný sdružuje adjektiva souřadně spojená. Z toho vyplývá, že příklady atributu několikanásobného se ve větách oddělují čárkou nebo souřadícími spojkami. V barokních textech však nebývá toto pravidlo pokaždé dodrženo a čárka někdy chybí:

...*příčina syce **patrná a makavá** podle starého přísloví...* (81b);

...*než **milý a dobrotivý** otče náš?...* (81b);

...*umírá **římský bohatý a peněžitý** měšťan Crifoarius, který v ouskosti smrti postavený a smrtebným potem pokropený ...* (81a);

...*v tomto **tmavém a slzavém** audolí tak obzvláště v hodinku smrti osvěcuje...* (85c);

...*zatměná a zmatená mrákota stín smrti a nejtlustější tmy tento svět obklíčejí...* (92a);

...*oblehne nás a duši naší **hrozně tmavé a strašlivé** vojsko v hodinku smrti...* (93c);

...*zavírám to všechno **pěkným a potěšitelným** příkladem...* (94c).

10.5 PŘÍSUDEK JMENNÝ SE SPONOU

V rámci využití adjektiv jsem se dále zabývala **jmenným přísudkem**. Přísudek vyjádřený predikátory, tvořenými zvláště pomocí určitých tvarů slovesa *být* a jména, se nazývá přísudek slovesně-jmenný. Jmennou část takového přísudku tvoří autosémantika: podstatné jméno, přídavné jméno, příslovce, číslovka.³¹

V textu Bílovskeho kázání jsem našla celkem čtyři přísudky slovesně-jmenné, kde jmennou část tvoří adjektivum.

...*ale y také **vzdávaný byl** Alexius...* (80a);

...***hledaný byl** v každém koutě celého města...* (80a);

...*že ten pohanský kostel rodičce boží **byl obětovaný**...* (85a);

...*v Brabanské zemi byl urozený pán který v mladým svém věku rád neb nerad svět prostředkem smrti opustiti a po smrti do temnosti zevnitřních **odsauzený býti měl**...* (88b).

³¹ Rusínová, Z. – Nekula, M.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 399.

Dalším a posledním hlediskem, kterým jsem se u adjektiv zabývala, bylo **slovotvorné třídění adjektiv**. Při slovotvorné analýze adjektiv jsem se řídila Šlosarovou klasifikací v *Příruční mluvnici češtiny*. Vyhledaná utvořená adjektiva jsem roztřídila do tří skupin podle toho, zda jsou odvozená ze substantiv, verb nebo z adjektiv.

10.6 ADJEKTIVA ODVOZENÁ ZE SUBSTANTIV

Adjektiva, která jsou odvozená ze substantiv, jsem podle *Příruční mluvnice češtiny* rozdělila do několika skupin. Našla jsem relační adjektiva, druhově a individuálně posesivní adjektiva, adjektiva místní a časová. Dále text obsahoval adjektiva vyjadřující původ z látky, adjektiva kvalitativní a slovesná.

10.6.1 ADJEKTIVA DRUHOVĚ POSESIVNÍ

Adjektiva druhově posesivní vyjadřují vztah ke skupině osob nebo k nějakému druhu zvířat. Dále mohou také vyjadřovat přivlastňování a příslušnost k nějakému neživému objektu.

*...poslala k němu veliké světlo **andělské**...* (89c);

*...a dokud v posledních temnostech pokušení **d'ábelského** bude postavená...*
(86a);

*v celým tom velikým **panským** domě poznán...* (80b);

*...hromnice z bílého **panenského** vosku zformovaná...* (93c);

*...od cesty spasení bez světla **maryánského** zabloudil...* (83a);

*...bylo tenkrát mnoho plemena **židovského** v Římě...* (84c);

*...duše **lidské** po smrti přes tři řeky přes Acheron, Stygem a Coci převáží...* (87a);

*...slavnost dnešní podle **německého** jazyka...* (82c).

10.6.2 ADJEKTIVA INDIVIDUÁLNĚ POSESIVNÍ

Vedle adjektiv druhově posesivních se řadí ještě adjektiva **individuálně posesivní**, která vyjadřují obecný vztah k nějakému živému subjektu. Typickými zakončeními pro individuálně posesivní adjektiva jsou přípony *-ův*, *-ova*, *-ovo* a *-in*, *ina-*, *-ino* a dále *-í*. V kázání jsem našla opakovaně adjektivum *boží*, které by se mělo řadit k adjektivům druhově posesivním, avšak patří k adjektivům individuálně posesivním.

...a tento chrám před tím modlářský ke cti a slávě rodičky **boží** a všech svatých vyvolených posvětil... (84c);

...že ten pohanský kostel rodiče **boží** byl obětovaný... (85a);

...ke cti a slávě rodičky **boží** růženec se modlival... (88b).

10.6.3 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ VZTAH K MÍSTU

Adjektiva vyjadřující vztah k místu. Tato skupina obsahuje adjektiva, která jsou odvozená od apelativ i od proprií.

... mnohem více od zaufalé chasy **dvorské**... (80b);

...posledně pak proti pokušení hroma **pekelného** do rukauch se dávají... (82a);

...panna a hvězda **mořská** nejjasnější Maria... (87b);

...a k své sestře panně **klášterské** takto pravil... (88b);

...egyptčané **asyrští** a jiní slepí národové Phosphorum to jest dennicy ... (88c);

...umírá **římský** bohatý a peněžitý měšťan Crifoarius... (81a);

...v **Brabanské** zemi byl urozený pán, který v mladým svým věku rád neb nerad svět prostředkem smrti opustiti musel... (88b) ;

...a v stínu smrti byl svatý Wilfryd **Eboracký** biskup... (89c) ;

...v stínu smrti byla svatá Klára, svatá Maria **Onjacká**... (90c).

10.6.4 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ VZTAH K ČASOVÉMU URČENÍ

Vedle adjektiv, která vyjadřují vztah k místu, jsem dále v Bílovského kázání zaznamenala několik **adjektiv, vyjadřujících vztah k časovému určení.** Jsou odvozena od příslovce *dnes*, nebo jsou utvořena od substantiv (*večer, ráno, jitro*) či vznikla skládáním i odvozováním ze spojení *každý den*:

...když tehdy o světle zmínku činí **dnešní** svaté Evangelium... (82b);

...slavnost **dnešní** podle německého jazyka... (82c);

...to pak nejen pro **dnešní** světla, které se svítí aby y pro vykořenění oslepeného pohanstva... (82c);

...znám se k tomu co na **dnešní** slavnost píše S. Anzelm... (83b);

...světla tělesného aneb zraku od Marye **dnešního** dne daného příklad máme na v Římě... (84c);

...po **večerním** času našeho života plaviti se musíme... (87b);

...jako hvězda **jitřní** v prostředí mlhy a jako plný měsíc svítí... (89b);

...a nová hvězda **ranní** je osvěcovala... (91c).

10.6.5 ADJEKTIVA PŮVODU Z LÁTKY

Adjektiva původu z látky vyjadřují označení složení z materiálu, látky nebo jiné hmoty. V textu kázání jsem zaznamenala pouze jeden příklad takového adjektiva.

...že jak dlouho ta **vosková** bílá svíce hoří... (93b).

10.6.6 ADJEKTIVA KVALITATIVNÍ NEBOLI JAKOSTNÍ

Adjektiva kvalitativní neboli **jakostní**. Narozdíl od adjektiv relačních, která vyjadřují obecný vztah k neživotnému substantivu, u těchto adjektiv lze vyjádřit jejich různou intenzitu neboli míru. Jsou buď neodvozená, nebo odvozená. Mnohá jsou odvozena z abstraktních substantiv. Podle *Příruční mluvnice češtiny* tato adjektiva vyjadřují takzvaný vnitřní znak.

...Marya v hodinku smrti všem **potřebná** hromnice... (79c);

...umírá římský bohatý a **peněžitý** měšťan Crifoarius... (81a);

...jehožto modlitba co **libezná** vůně do nebo odchází... (83a);

...hned první den svadby když největší velehost mezy **vzácnýma** hostma a přátely povstala... (80a);

...než milý a **dobrotivý** otče náš?... (81b);

...o **šťastný** Alexi s tvau bílau hromnicy... (83a);

...o **šťastná** hromnice Marya... (83a);

...aby toho jejího služebníka před **zázračný** obraz uvedl... (83a);

...když **zázračnau** smrt jemu od synáčka svého vyprosila... (83a);

...vyšel taký ten slepý služebník do toho kostela padl na své kolena před jejím **zázračným** obrazem... (85b);

... a **věrné** služebnice jak nyní v tomto **tmavém** a **slzavém** audolí ... osvěcuje... (85c);

...Eros panenka **krásná**... (87b);

... pod obrazem **smradlavého** a **blatnatého** bahna ... (87c);

...to jest andělské a nevinné duše ale y **vinné** však skraušené a sobě pobožné ... (88a);

...přijde na toho **tmavý** večer **temná** noc v hodinku smrti... (89b);

...potkal se jednau ... ten **svatý** opat s jedním **ukrutným** zbojníkem ... (95a).

10.6.7 ADJEKTIVA RELAČNÍ

V textu Bílovskeho kázání jsem zaznamenala některá další adjektiva, patřící do skupiny adjektiv odvozených ze substantiv. Další skupinu takových adjektiv tvoří **adjektiva relační**, která vyjadřují obecný vztah k základovému substantivu neživotnému.

...též jeho **vlastní** rukau podepsaná prozradila a andělský život jeho vyjevila...

(81a);

...Prosperinu dceru **vlastní** Cereris bohyni chléba zrádně chytil... (82c);

...světla **tělesného** aneb zraku od Marye ... příklad máme v Římě... (84c).

10.7 ADJEKTIVA ODVOZENÁ Z VERB

Adjektiva, která jsou odvozená z verb, jsem stejně jako adjektiva odvozená ze substantiv, rozdělila podle *Příruční mluvnice češtiny* do několika skupin. Jsou to adjektiva rezultativně pasivní, rezultativně aktivní, adjektiva procesuální a také adjektiva, která vyjadřují neaktuální vykonávání děje.

Adjektiva rezultativně pasivní jsou tvořená adjektivizací přičestí trpného. Vyjadřují vlastnost plynoucí ze zasažení dějem. Opakem rezultativně pasivních adjektiv jsou **adjektiva rezultativně aktivní**. Narozdíl od adjektiv, která patří k první skupině, adjektiva rezultativně aktivní vyjadřují, že děj byl činitelem vykonán, nikoli pouze zasažen. V kázání jsem objevila jen tři doklady těchto adjektiv: ...a nevěstu **osyřelou** mladou vdovu zanechal... (80a); ... mnohem více od **zaufalé** chasy dvorské... (80b); v tyto slova promluvílo k ni to **spanilé** pacholátko... (84b).

10.7.1 ADJEKTIVA REZULTATIVNĚ PASIVNÍ

Rezultativně pasivních bylo nesrovnatelně více:

...z nejvýbornější osobau panenskau **zasnaubený** byl Alexius... (80a);

...**učiněný** ale také **vzdávaný** byl Alexius... (80a);

...oděv **otrhaného** žebráčka na sebe oblekl... (80b);

...**hledaný** byl v každém koutě celého města... (80a);

...smrtným potem **pokropený** vida plný pokoj černých d'áblův... (81a);

...y pro vykořenění **oslepeného** pohanstva... (82c);
 ...že dnes jest očišťování **neposkrvněné** Marye matky... (82a);
 ...že první a **neskončené** jest syn boha živého... (83b);
 ...dnešního dne **daného** příklad máme v Římě... (84c);
 ...od cýsaře Phocas **řečeného** pohanský kostel Pantheon ... posvětil... (84c);
 ...že ten pohanský kostel rodičce boží byl **obětovaný**... (85a);
 ...nejvíc pak o panně Marii bez poskrvny **počaté** začínali... (85a);
 ...však podlé rozumu a vtípu velmi **osvěcenému** odporně domlauvali... (85a);
 ...a spěv od sebe **složený** pobožně opakovali... (85b);
 ...mládenec do ní **zamilovaný** Leander... (86c);
 ...nevinné duše ale y vinné však **skraušené** a sobě pobožné ... osvěcuje... (88a);
 ...**urozený** pán který v mladým svém věku ... svět prostředkem smrti opustiti...
 (88b);
 ...s našý řemeslně **vystavenau** věží Pharos... (87c);
 ...a po smrti do temnosti zevnitřních **odsauzený** býti měl... (88b).

10.7.2 ADJEKTIVA PROCESUÁLNÍ

Z verb jsou odvozena také **adjektiva procesuální**. Vyjadřují aktuální vykonávání děje. Tvoří se adjektivizací ženského tvaru přechodníku přítomného nedokonavých sloves.

...slyšyte **umírajících** zvon?... (79b);
 ...všech zvonův které přišly po smrti **umírajícímu** Alexiovi v Římě tak sami od sebe zázračně zvonili... (79b);
 ...ale y proto že ty hromnice **umírajícím** katolíkům podlé chválitebného obyčeji na vyznání pravé víry... (82a);
 ...znám se k tomu že blahoslavenau Angelu de Fulginio dnes do kostela **jdaucý**... (84a);
 ...tak podlé duše osvěcuje každého člověka **odcházejícího** s tohoto světa... (84b);
 ...než milý člověče **umírající**: nemášli a nebudešli míti světla hromnice dnešní Marya... (86b).

10.7.3 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ NEAKTUÁLNÍ VYKONÁVÁNÍ DĚJE

Další skupinu adjektiv, která jsou odvozená z verb, tvoří **adjektiva vyjadřující neaktuální vykonávání děje**. Vyjadřují obvyklost, schopnost nebo náklonnost a tvoří se různými příponami.

...*kterau bláznivau pověru v pobožnau Ceremonij svatá církev obrátila...* (83a);

...*příčina syce patrná a makavá podle starého přísloví...* (81b);

...*v jednom okamžení ten horlivý Maryánského početí zástupce...* (85c);

...*to byl strašlivý stín smrti...* (91a);

... *rozličné světa se viděti dávají...* (86b);

...*přišly v určitý den, přišli rabínové židovští...* (85b).

10.7.4 ADJEKTIVA VYJADŘUJÍCÍ POTENCIONÁLNÍ ZASAŽENÍ DĚJEM

Z verb se také odvozují adjektiva, vyjadřující **potencionální zasažení dějem**, která ukazují na vlastnosti, plynoucí z možnosti či nemožnosti být patientem děje vyjádřeného slovesným základem. V Bílovského kázání jsem našla jen doklady: ...*smrteľným potem pokropený* ... (81a); ... *pěkným a potěšitelným příkladem...* (94c); ...*podlé chválitebného obyčeje na vyznání pravé víry...* (82a).

10.8 ADJEKTIVA ODVOZENÁ Z ADJEKTIV

Poslední skupinou, kterou jsem se zabývala, jsou adjektiva odvozená z adjektiv. Do této kategorie patří komparativy a superlativy. Dále adjektiva se zvýšenou, velkou a nejvyšší mírou vlastnosti. Následně adjektiva s menší a neúplnou mírou vlastnosti, také s připuštěním nejvyšší míry vlastnosti. V Bílovského kázání, *Na den očišťování panny Marie*, se adjektiva uplatnila pouze ve třech skupinách. Adjektiva, která se v textu objevila, se řadí k superlativu, komparativu a do skupiny adjektiv s nejvyšší mírou vlastnosti.

10.8.1 KOMPARATIVY ADJEKTIV

Komparativy adjektiv se nejčastěji tvoří připojením sufixu *-ejší/-ější*. Tento sufix se připojuje k odvozeným základům adjektiv.

...*co pak nebylo tvé smilování většy než Crifoaria provinění...* (81b);

...*Marya jest nad slunce **jasnější** hromnice...* (88a).

10.8.2 SUPERLATIVY ADJEKTIV

Superlativy adjektiv se tvoří připojením prefixu *nej-* ke komparativům adjektiv. V textu jsem vyhledala celkem šest adjektiv, která plní funkci superlativu:

...*a netoliko z **nejvýbornější** osobau panenskau zasnaubený byl Alexius...* (80a);

...*když **největší** velehost mezi vzácnýma hostma...* (80a);

...*to jest v hodinku smrti posvítí naše hromnice **nejkrásnější** panna a hvězda mořská **nejjasnější** Maria...* (87b);

...*která od **nejhlubší** země až do **nejvyššího** nebe celý svět a celému světu cestu až do věčnosti osvětčuje...* (87b);

...*zatměná a zmatená mrákota stín smrti a **nejhustější** tmy tento svět obklíčejí...* (92a).

10.8.3 ADJEKTIVA S NEJVYŠŠÍ MÍROU VLASTNOSTI

Adjektiva s nejvyšší mírou vlastnosti se tvoří pomocí prefixu *pře-*. Tato adjektiva ovšem nevyjadřují srovnávání:

...***přenešťastný** Crifoarie s tvau černau Smolnicy...* (83a);

...*která té andělské panně **překrásné** dítě podala řkauce...* (84a);

...*jak jen hodil svýma **překrásnýma** očičkami...* (84a);

...*Eros **překrásná** panenka dostavše veselé novyny, že její Galan ... Leander...* (86c);

...*slavné a **předivné** jest jméno tvé Maria...* (96a).

Mým cílem při zkoumání adjektiv bylo zjistit, které druhy adjektiv se u Bílovskeho vyskytují nejčastěji. Co se týká pozice adjektiv, nejčastěji se v tomto kázání objevují ve funkci atributu shodného. Co se týká slootovorné charakteristiky, nejčetnější skupinu tvoří adjektiva odvozená z verb (rezultativně pasivní, procesuální aj.), dále pak vztahová: druhově posesivní, místní a časová a především adjektiva kvalitativní (jakostní), u nichž lze vyjádřit jejich různou intenzitu neboli míru.

11 Výstavba kázání

V této části bakalářské práce se budu zabývat kompozicí kázání Bohumíra Hynka Josefa Bílovskeho *Na den očišťování panny Marie*. Při zkoumání tohoto díla budu vycházet z publikace Jiřího Krause *Rétorika v evropské kultuře*, která pojednává mimo jiné o první rétorické systematické práci od Jana Amose Komenského. Všimát si budu horizontálního členění textu, jeho dělení na jednotlivé celky. Dále se budu zabývat vertikálním členěním kázání, tedy bude mě zajímat jazyková výstavba.

11.1 HORIZONTÁLNÍ ČLENĚNÍ TEXTU

Nejprve se tedy zaměřím na horizontální členění textu.

Barokní kázání, které bylo předmětem mého zkoumání, se *celým názvem* nazývá *Na den očišťování panny Marie*, autorem je homiletik Bohumír Hynek Josef Bílovský. Název kázání je prvním stavebním celkem celého textu. Po vlastním názvu kázání následuje pojmenování tématu kázání. Nejprve je pojmenováno v latině: *Lumen ad Revelationem Gentium*, následně je pojmenováno také v češtině: *Světlo k zjevení národům*. Za pojmenováním tématu následuje české *argumentum*: *Marya v hodinku smrti všem potřebná hromnice*. Myslím, že tímto vybraným argumentem Bílovský dobře a srozumitelně vysvětluje pojmenování tématu i celý název svého kázání.

Jako u ostatních textů i zde dále následuje *úvod*, tedy *exordium*. Bílovský v úvodu říká, že někdo umírá, že umírá nějaký Alexius, který žije v Římě. Podle toho, že autor svým posluchačům uvádí, že po celém Římě zvony zvonily, posluchač může usuzovat, že umírá někdo velmi důležitý. Kromě toho Bílovský také říká, že umírá další občan, Crifoarius, neopomene připomenout, že to byl bohatý měšťan, možná právě proto umírá nepřeknou smrtí (Bílovský měl tendenci zaměřovat se ve svých kázáních na oblast sociální, měl ve zvyku vysvětlovat špatné vlastnosti a různé nectnosti na příkladech bohatých a mocných). Celý zbytek úvodu je potom zaměřen na srovnání smrti Alexia a Crifoaria. Bílovský vedle sebe staví smrt Alexia, který měl při smrti Marii hromnici a smrt Crifoaria, který ji při smrti neměl, a proto také sešel hroznou smrtí.

Po úvodu následuje *vlastní text* (*tractatio textus*). V kázání *Na den očišťování panny Marie* začíná až po několika stranách úvodu. Je označen jako *numerus primus*. V úplném začátku vlastního textu Bílovský nezapomíná zdůraznit, že první a věčně trvajícím světlo života je Kristus, tedy syn Boha. Poté začíná posluchačům vyprávět

o Marii, která je také světlem, autor ji označuje jako hromnici. Aby mohl dobře doložit, že je správné a hlavně nutné věřit v Marii a vyzývat ji, uvádí ve vlastním textu několik příkladů. Zřejmě nejvýraznějším příkladem je situace, která se odehrává v kostele, o který se stará slepý služebník boží. Bílovský staví proti sobě do protikladu právě onoho slepého služebníka a různé rabíny a další návštěvníky kostela. Otázky, které slepci pokládají, vyznívají občas téměř až výsměšně. Například: *...jestliže jest Marye bez poskvrny počatá a čistější nad slunce a anděly, proč tvé oči neočistí a poskvrnu z tvého zraku neodejme jakožto zástupcy svému...* (85a). Další část vlastního textu je označena názvem *numerus secundus*. V této druhé části kázání Bílovský důležitost víry v Marii dokládá dalšími příklady. Přirovnává dnešní svět k mrtvému a černému moři, do kterého lidská duše padne, pokud Marii jako hromnici za vlastní součást nepřijme. Celé kázání je ještě rozděleno do částí *numerus tertius*, *numerus quartus*. V části *numerus tertius* Bílovský přirovnává každého jednoho člověka k mikrokosmu, tedy k malému světu, který může kdykoliv a velmi jednoduše sejít ze správné cesty a vstoupit na temnou cestu bludu. V takovém případě Bílovský opět zdůrazňuje nutnost mít u sebe jasnou a světlou hromnici, která každého člověka z té temné cesty vyvede. V poslední čtvrté části, tedy v části *numerus quartus*, Bílovský ukazuje na nutnost víry prostřednictvím svatých. Například: *...tak po svatém Bernardu napomíná nás druhý druhý Marye miláček svatý Ildefonzus. Bezpečně přistupte k Maryi, ji chvalte, zvelebujte a od ní osvíceni budete, nebo ona jest ta cesta...* (94a). V závěru Bílovský nejen shrnuje téměř vše, co již bylo řečeno, ale přidává ještě vroucnou modlitbu k Marii.

11.2 VERTIKÁLNÍ ČLENĚNÍ TEXTU

Dále budu věnovat pozornost vertikálnímu členění textu. V této části budu sledovat jazykovou stránku kázání. Kromě figur a tropů, které se v kázání objevují a o kterých se zmiňuje ve svém díle *Zpráva a naučení o kazatelství* také Komenský, se v textu kázání objevuje také akumulace, která by se dala vyložit jako nakupení přívlastků. Například: *...žádnému se pak ten celý čas nevyjevil: ani také od toho v celým tom velikým panským domě poznán anebo vyzkoumán byl Alexius...* (80b); *...umírá římský bohatý a peněžitý měšťan Crifoarius...* (81a); *...než milý a dobrotivý otče náš?...* (81c); *...když tehdy o světle zmínku činí dnešní svaté evangelium...* (82b); *...oblehne nás a duši naší hrozně tmavé a strašlivé vojsko v hodinku smrti...* (93c).

Bílovský v kázání také často používal anaforu, což je opakování stejných slov na počátku veršových nebo prozaických úseků. Z textu jsem vypsala několik příkladů: ...*já slyším umírajícího hlas: **ach** příměří/**ach** prodloužení života až do rána...* (81a); ...*proto se snad jmenují hromnice že totižto kde hoří to světlo/**ani** hrom z povětří/**ani** hrom z pekla nic uškoditi nemůže...* (82a); ...*o **šťastná** hromnice Marya/**o šťastný** Alexi s tvou bílou hromnicou...* (83a); ...***znám se** k tomu všemu/**znám se** že Boží světlo světa jest...* (84a).

V textu se vyskytuje také apostrofa. Apostrofou rozumíme oslovení nepřítomných, fiktivních osob. ...*saudové tvoji **o bože**, propast mnohá a neskončená...* (81a); ...*vem **milovnice** synáčka mého/onť jest živý slaupek a hromnice na ruce tvé...* (84a); ...*schovej se **široký světe** a schovejte se **všichni plavci** s naší řemeslně vystavenau věží Pharos...* (87a).

Výjimkou pro Bílovského nebylo ani použití epanastrofy, tedy opakování slov na konci a na začátku úseku. Například: ...***ach** příměří/**ach** prodloužení života **až do rána/až do rána**...* (81a).

Bílovský ve svém díle také používá zvolání nebo vykřiknutí, *exclamatio*. V textu jsem vyhledala tyto příklady zvolacích vět: ...***o když tak umře duše naše!**...* (81a); ...***ach příměří, ach** prodloužení života až do rána!*... (81a); ...***o šťastná hromnice Maria**...* (83a); ...***O Maria, Maria, Maria!**...* (91a); ...***o když všickni tak stonáme, stonáme tak všickni**...* (95b).

V tomto kázání jsem objevila také příklad na použití *gradace*. Gradaci lze chápat také jako stupňování nebo zesilování významu. V tomto případě se význam zesiluje i použitím výrazů *jak – tak*.

...***jak** od dobré čeládky **někdy** něco dobrého, **tak mnohem více** od zaufalé chasy dvorské...* (80b).

Bílovský velmi často zařazoval do svých textů *řečnické otázky, interrogatia*. Je typické, že na některé z nich si hned sám odpoví. Zaznamenala jsem například tyto řečnické otázky: ...*a když nic nenašli: **jakého** tu bylo pláče?, **jakého** kvílení?, **jakého** lkání?...* (80a); ...***chcete** věděti či jest to hlas? A kdo umírá? Umírá římský peněžitý*

měšťan Crifoarius... (81a); ...co pak nebylo větší tvé smilování než Crifoaria provinění?... (81b); ...rozumíte tomu příkladu?... (86b).

Bílovský do svého kázání také zařadil věty, ve kterých byl použit kontrast.

...ne tak z poručení jako z raddy pánů rodičů ženichem učiněný ale také vzdáváný byl Alexius... (80a); ...a předce nic neobdržel Crifoarius, nebe zatím obdržel Alexius... (81b); ...když zázračnou smrt jemu od synáčka svého vyprosila... (83a); ...v stínu a temnostech byl blahoslavený Adolphus z velikého knížete nejmenší francyškán... (90c).

V kázání jsem zaznamenala také několik metafor. Sám název kázání je metaforou. Metaforou rozumíme přenesená pojmenování na základě podobnosti, může být také obrazným vyjádřením. Text obsahoval např. takové metafory: *...na den očišťování panny Marie... (79a); ...nebo víte dobře, že dnes jest očišťování neposkvrněné Marie matky... (82b); ...a pověra oslepeného pohanstva... (82c); ..že první a neskončené světlo jest syn boha živého... (83b); ...že po Kristu jest druhé světlo matka jeho... (83b); ...za tři dni naší slavnosti očišťování panny Marie do kostela se dostavte... (85a).*

Žádná teoretická práce se nezmiňuje o tom, že by Bílovský do svých kázání začleňoval personifikaci (zosobnění). Já jsem ale několik takových příkladů našla a následně vypsal: *...a když tak umře duše naše... (81a); ...když tehdy o světle zmínku činí dnešní svaté evangelium... (82b); ...rozličné světla se viděti dávají... (86b); ...přispěla mu v těch temnostech hromnice naše... (88b).*

Bílovský do svého kazatelského díla začlenil také přísloví. Například: *...příčina sice patrná a makavá podlé starého přísloví: Qualis Vita, Finis ita / Každý podlé svého živobytí smrt podobnou musí míti... (81c).* U Bílovského bylo častým jevem, že přísloví uvedl nejprve v latině a následně v češtině. Časté bylo také to, že česká podoba přísloví byla mnohdy delší než v latině, někdy byla trochu upravená a neodpovídala doslovnému překladu.

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se zaměřila nejprve na hláskoslovnou stránku kázání *Na den očišťování panny Marie*, jehož autorem je Bohumír Hynek Josef Bílovenský. Provedená analýza podává jasný doklad o tom, že autor tohoto kázání byl při sepisování své kazatelské práce velmi precizní a důsledný, nenechal se příliš ovlivnit mluvenou podobou jazyka. Jak jsem již uvedla v úvodu, zabývala jsem se pěti hláskovými změnami a mírou jejich pronikání do tištěného textu. Začala jsem úžením *é>í*, změnou, která na počátku 18. století pronikala do tisků výrazněji. Rozbor ukázal, že slova, která by v textu mohla podlehnout úžení, zůstala změnou nedotčena. Jediné doklady, kdy byla nějaká slova zúžena, jsem našla v lokálu singuláru několika adjektiv, například: ...v *celým tom velikým panským domě*... (80b). U jiných slovních druhů nebo pádů se úžení *é>í* neobjevilo.

Další změnou, která se stala předmětem zkoumání, bylo *protetické v-* a jeho využití. Z analýzy vyplývá, že situace byla zcela opačná než u *úžení*. Nezaznamenala jsem jediné slovo, u kterého by se *proteze* projevila, všechna začínající na *o-* byla bez *proteze*.

Třetí hláskovou změnou, kterou jsem také podrobila analýze, byla diftongizace *y>ej*. Ovšem stejně jako u *protetického v-* se ani zde žádné slovo, které by této změně podlehl, neobjevilo. Poslední mnou zkoumanou změnou byla *diftongizace ú>ou*. Zde byla situace jiná než u ostatních jevů. V textu kázání jsem objevovala stále pouze slova, která diftongizaci podlehla, například: ...*slovem stín hrozná smrti a auzkosti jej obklíčili*... (95a).

Frekvence hláskově změněných slov jasně dokazuje, že Bílovenský nebyl téměř vůbec ovlivněn lidovou mluvou a držel se spíše humanistického úzu.

Co se týče části, která se týká morfologických jevů, zkoumala jsem především konkurenci jednotlivých koncovek v určitých pádech. Například v genitivu singuláru jsem porovnávala konkurenci koncovek *u – a*, které se v tomto pádě vyskytly u substantiv neživotných. Mnohem více se u neživotných substantiv realizovala koncovka *u-*, která svědčí o jejím postupném pronikání ke tvarům maskulin neživotných. Koncovka *a-* se v textu objevila pouze v jediném případě: ...*a milost života jeho vyprosila*... (91a). Všechna ostatní neživotná substantiva, která se v textu objevila v genitivu singuláru, měla pouze novější koncovku *u-*. Stejná situace nastala také v dativu singuláru substantiv životných, patřících k maskulinům. V tomto pádě jsem

porovnávala využití koncovky *u-* a koncovky *ovi-*. Narozdíl od genitivu, v tomto pádě se více uplatnila koncovka *-ovi*, a to především u jmen vlastních, například: *...po smrti umírajícímu Alexiovi v Římě...* (79c);

...častěji Alexiovi do pobožné modlitby... (80b); *...že Bůh Symeonovi ukázal světlo...* (82b). Zcela opačná situace nastala v lokálu singuláru. V tomto pádě jsem porovnávala také využití koncovek *u-* a *ovi-*, ovšem zde se u neživotných i životných maskulin více projevila koncovka *u-*. Dále jsem analyzovala situaci v dativu plurálu maskulin. Porovnávala jsem frekvenci užití koncovek *um-* a *ům-*. Mnohem více se prosadila zdložená koncovka *-ům*. Byla to slova jako: *...světlo k zjevení národům...* (79b); *...jistá knížka rodičům známá...* (81a); *...nešťastnou duši ďáblům odevzdal...* (81a). V kázání jsem neobjevila jediné slovo, které by na svém konci mělo mluveným územ ovlivněnou zkrácenou koncovku *-um*.

Předposledním tématem, kterým jsem se ve výzkumné části této bakalářské práce zabývala, byla adjektiva. Tento slovní druh jsem analyzovala z hlediska jejich postavení ve větě a také z hlediska jejich využití jako větného členu ve větě. Zjistila jsem, že nejvíce adjektiv se ve větě realizovalo jako atribut shodný. Jeho postavení bylo nejčastěji dvojí: před i za rozvíjeným substantivem. Nejvíce atributů shodných rozvíjelo maskulina. Atributy shodné mohly být vícečlenné, v textu jsem objevila několik atributů několikanásobných i postupně rozvíjejících, ovšem nebylo jich tolik jako atributů shodných. Z několikanásobných atributů vybírám: *...příčina syce patrná a makavá podle starého přísloví...* (81b); *...než milý a dobrotivý otče náš?...* (81b). Postupně rozvíjející atributy byly například: *...ani také od toho v celým tom velikým panským domě poznán...* (80b); *...když tehdy o světle zmínku činí dnešní svaté evangelium...* (82b). Adjektiva byla v textu využita také jako součásti přísudku jmenného se sponou; těch jsem v textu ale objevila méně. Jako příklady uvádím: *...ale y také vzdávaný byl Alexius...* (80a); *...hledaný byl v každém koutě celého města...* (80a). Adjektiva jsem dále rozdělovala z hlediska jejich utvoření a zjistila jsem, že nejvíce se jich zařadilo do skupiny adjektiv jakostních, nověji kvalitativních, tedy mezi taková adjektiva, která vyjadřují různou míru nebo intenzitu. Například: *...umírá římský bohatý a peněžitý měšťan Crifoarius...* (81a); *...jehožto modlitba co libezná vůně do nebe odchází...* (83a).

Na konec bakalářské práce jsem zařadila pojednání o kompozičním řešení textu kázání. Zajímalo mě, jakým způsobem je text rozčleněn. Zjistila jsem, že jej lze členit v rovině horizontální a vertikální. Co se týče vertikální roviny textu, tedy jazykové výstavby textu, Bílovský používá nejvíce takzvané akumulace, tedy nakupení slov

stejného druhu, nejčastěji to byly atributy, například: *žádnému se pak ten celý čas nevyjevil: ani také od toho v celým tom velikým panským domě poznán anebo vyzkoumán byl Alexius...* (80b); *...umírá římský bohatý a peněžitý měšťan Crifoarius...* (81a). V textu se Bílovský nevyhýbá ani řečnickým otázkám, na které si velmi často také sám odpoví. Jako příklad bych uvedla například tyto otázky: *...a když nic nenašli: jakého tu bylo pláče?, jakého kvílení?, jakého lkání?...* (80a); *...chcete věděti čím jest to hlas? A kdo umírá? Umírá římský peněžitý měšťan Crifoarius...* (81a). Používá ale také ostatní řečnické, nebo obrazné prostředky, jako apostrofu, anaforu, metaforu. Při čtení tohoto kázání jsem si také všimla, že Bílovský používá anaforu ke zdůraznění myšlenky, kterou chce svému posluchači sdělit: *...já slyším umírajícího hlas: ach příměří/ach prodloužení života až do rána...* (81a); *...proto se snad jmenují hromnice že totižto kde hoří to světlo/ani hrom z povětří/ani hrom z pekla nic uškoditi nemůže...* (82a).

Téma této bakalářské práce, její rozbor a následně i její zpracování mě velmi obohatilo. Měla jsem jedinečnou možnost proniknout pod odborným vedením a s pomocí odborné literatury do jednoho žánru barokní literatury (homiletiky) a poznat barokní jazyk. Některé zjištěné poznatky mě překvapily, například to, že Bílovský se téměř vůbec nenechal ovlivnit mluvenou češtinou. Jiné poznatky jen utvrdily mé smýšlení o barokní literatuře, o její bohaté slovní zásobě a o jejím květnatém vyjadřování. Jedním takovým výrazným příkladem květnatosti jazyka tohoto období, je používání velkého množství rozmanitých přívlastků v textu.

Použitá literatura

Prameny

Bílovenský, Bohumír, Hynek, Josef: *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi... Oppaviae*, J. V. Schindler 1724. Kázání *Na den očišťování panny Marie*, s. 79–96. Kopie originálního tisku uloženého v SVK Plzeňského kraje, signatura N 158073.

Sekundární literatura

- Cuřín, František: *Vývoj spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- Černý, Václav: *Až do předsíně nebes. Čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996.
- Komárek, Miroslav: *Historická mluvnice česká. Hláskosloví*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1958.
- Kopecký, Milan: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.
- Kopecký, Milan: *Český humanismus*. Praha: Melantrich, 1988.
- Kraus, Jiří: *Rétorika v evropské kultuře*. Praha: Academia, 1998.
- Mocná, D. – Peterka, J.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004.
- Novák, Arne: *Dějiny českého písemnictví*. Praha: Brána, 1994.
- Porák, Jaroslav: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.
- Kol. autorů: *Příruční mluvnice češtiny*. Brno: Nakladatelství lidové noviny, 2003.
- Trávníček, František: *Historická mluvnice češtiny. Skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- Vašica, Josef: *České literární baroko*. Praha: Vyšehrad, 1938.